

פרשת אלטלנה מבעד לעיניו של הלל קוק

רנן קול-הלל

תקציר

פרשת אלטלנה יצרה שני מיתוסים מכוננים מנוגדים: מיתוס הממלכתיות של הממשלה, שלפיו הירי באווייה מנע הפיכה צבאית; ומיתוס בגין, שלפיו הימנעותו של בגין מתגובה מנעה מלחמת אחים. במאמר זה אני מציעה קריאה מחודשת של הפרשה דרך עדותו של הלל קוק. מול מיתוס הממלכתיות, אני מציעה פרשנות חדשה למעצרו הממושך של קוק בזמן הפרשה: מפא"י ביקשה להשתיק את איש ההסברה המוכשר ביותר של אצ"ל לקראת הבחירות לאספה המכוננת, תוך כדי ניסיון לבסס את מיתוס ההפיכה. להבדיל מהמיתוס שנקשר בדמותו של בגין, יומניו של קוק חושפים ביקורת על מנהיגותו ועל כישלונו בניהול המשא ומתן, חוסר החלטיות והתעקשות על טקסים שהחמירו את המשבר. עדותו של קוק מצביעה על אחריות משותפת לתוצאות הפרשה: בן-גוריון – בהחלטתו להפגז, ובגין – בהתנהלותו שהביאה לכך.

מילות מפתח: אלטלנה, הלל קוק, מנחם בגין

מכל המיתוסים המכוננים של החברה הישראלית, אין דומה לזה של פרשת אלטלנה. אוניית הנשק שרכשו שליחי אצ"ל בגולה והופגזה מול חופי תל אביב ב־22 ביוני 1948, בעיצומה של מלחמת השחרור, נהייתה ברבות השנים סמל האיבה בין הימין לשמאל. הימין רואה בפרשה ביטוי לשלטון טוטליטרי, שטמן מלכודת ליריביו הפוליטיים, ואילו השמאל רואה ב'תותח הקדוש' סמל לערך הממלכתיות ולאלימות הכרחית נגד בוגדים מבית.² המיתוסים משמשים לניגוח יריבים פוליטיים עד היום: עיתון הארץ ממשיך לפרסם

* המחברת מבקשת להודות למירי יהלום ממכון ז'בוטינסקי על עזרתה ותובנותיה המועילות; ולדינה הורוביץ, לאבי שילון, ולבקי קוק על הערותיהם והצעותיהם לשיפור המאמר.

1 הנוסח המדויק היה: 'מבורך הוא התותח שהפציץ את האווייה'. ראו: פרוטוקול הישיבה החמישית של מועצת המדינה הזמנית, 23.6.1948, ארכיון המדינה (להלן: א"מ); דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל אביב תשי"א, עמ' 178.

2 על הגרסאות השונות ראו: דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך 1: במלחמה גלויה, 1947-1948, מוסד קלוזנר, תל אביב 1980, עמ' 275-278.

כתבות אשר מבקשות להוכיח שהימין תכנן לבצע הפיכה;³ ויריב לוי טען מעל בימת הכנסת כי השמאל כמעט הביא למלחמת אחים.⁴ המיתוס גויס מחדש בוויכוח על הרפורמה המשפטית, בחתימה על 'אמנת אלטלנה',⁵ ולאחרונה – ביזמת משרד המורשת – למשות מן הים את שרידי האונייה.⁶

יש הטוענים שהבאת האונייה הייתה ניסיון לבצע הפיכה נגד הממשלה, אחרים רואים בה ניסיון למרוד בבגין בתוך שורות אצ"ל.⁷ אלה וגם אלה מסתמכים על עדויות מלאות סתירות, אולם עדות אחת כמעט לא נחקרה עד כה, עדותו של מי שאחראי לרכישת האונייה בארצות הברית – הוא הלל קוק, הידוע גם כ'פיטר ברגסון', שנכח באירועים אשר התחוללו לאחר עגינת האונייה בחוף כפר ויתקין.

קוק היה הקצין הבכיר ביותר בשורות אצ"ל בגולה בפרוץ מלחמת העולם השנייה ועמד בראש משלחת אצ"ל בארצות הברית. הוא ייסד כמה ועדים להצלת יהודי אירופה ולהקמת מדינה עברית והוביל מסעות הסברה חסרי תקדים בהיקפם. פעילותו הציבורית של קוק, שהיה איש ההסברה המוכשר ביותר של אצ"ל, עוררה התנגדות בקרב הנהגת הסוכנות היהודית בשל ערעור על סמכותה ובשל הביקורת הנוקבת שמתח עליה בגין אדישותה בעניין השמדת היהודים בשואה.⁸ שירות הידיעות של ההגנה ובכירים בתנועה הציונית השקיעו משאבים רבים בניסיונם לפקח על קוק ואנשיו, לחבל בפעילותם ולפגוע בו.⁹

3 עופר אדרת, 'פרשת "אלטלנה": 75 שנים של שקרים', הארץ, 4.6.2023; ניר מן, 'תצלומים נדירים מעידים על הפסטורליה שקדמה למרחץ הדמים על האלטלנה', שם, 27.4.2023.

4 יריב לוי, דברים בהצעת החוק להנצחת זכרו של מנחם בגין, ערוץ הכנסת, פייסבוק, 24.11.2021. <https://www.facebook.com/watch/?v=587896685601660>. כל הפריטים מן המרשתת אוחרו ב-26.10.2025.

5 נדב איל, בכירים, משפחות שכולות: יותר מ-180 חותמים על "אמנת אלטלנה", Ynet, 27.3.2025. <https://www.ynet.co.il/news/article/yokra14312042>.

6 מיכאל שמש, 'הממשלה משקיעה מיליון ש"ח באיתור המיקום של "אלטלנה"', כאן 11, 25.8.2025. <https://www.kan.org.il/content/kan-news/politic/944865>.

7 ראו: אופירה גראוויס קובלסקי, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החירות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2005, עמ' 11-13; הנ"ל, 'הצודקים והגרדפים: מיתוס, טקס ותעמולה בתנועת החירות 1948-1965', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2009, עמ' 86, 92; הנ"ל, 'כאשר בגין שתק: עשר שנות הדומייה שגזר בגין על עצמו בפרשת האלטלנה (1948-1958)', **עלי זית וחרב**, י (ספטמבר 2010), עמ' 280-301; יחיעם ויץ, 'העובדות על ספת ההיסטוריון', ישראל, 10 (סתיו תשס"ז), עמ' 241-246.

8 לא אעסוק בהרחבה במאמר זה בהשגות של חברי אצ"ל בגולה על סמכותם של המוסדות הרשמיים של התנועה הציונית ואף לא בתפיסת העבריות שקידם קוק לצד שמואל מרלין. להרחבה בנושא ראו: יוסף אגסי, **בין דת ולאום: לקראת זהות לאומית ישראלית**, עלו-עט, רמת גן 2019; משה ברנט, **עם ככל העמים: לקראת הקמתה של רפובליקה ישראלית**, כרמל, ירושלים 2009; אורנה מילר, 'הבטליון החתוך והנטיית הכנעניות באצ"ל ובתנועת החירות: מהוועד העברי עד למרחב', **עיונים בתקומת ישראל**, 14 (2004), עמ' 153-189.

9 ראו: תיק פיטר ברגסון, א"מ, ג-332/27, Steven Wagner, 'Whispers from Below: Zionist Secret', *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 42, 3 (2014), pp. 440-463.

עד הדחתו של קוק מראשות משלחת האצ"ל בדצמבר 1947 הוא המשיך בגיוס כספים ובפעולות לרכישת נשק למען המחתרת וקידם את רכישת האונייה אלטלנה, שנועדה להביא ארצה עולים, נשק וציוד. האונייה הפליגה ב-11 ביוני 1948, וב-20 בחודש עגנה בחוף כפר ויתקין. למחרת נעצר קוק בדרכו לתל אביב, והוחזק במעצר יותר מחודשיים ימים ללא משפט. מעצרו של קוק, הראשון מבכירי אצ"ל, לווה בפרסומים סותרים והציגו כמוביל מרד מזוין. דימוי זה לא נבדק, לא הוכח וגם לא הופרך.

אציע במאמר פרשנות חדשה למניעים של בן-גוריון ושל הממשלה הזמנית להחזיק את קוק במעצר ממושך, שתוקפו החוקי היה שנוי במחלוקת. מאז שנות הארבעים נחשב קוק איום אינטלקטואלי ויריב לסוכנות היהודית, והרחקתו מעין הציבור סייעה למפא"י לנצל את פרשת אלטלנה לתעמולה לקראת הבחירות לאספה המכוננת. גם בגין הפיק תועלת מן המעצר: שתיקתו הממושכת ואחרי כן עיצובו מחדש של מיתוס אלטלנה מ-1959 הציגו אותו כמי שמנע מלחמת אחים וחזקו את מעמדו בתנועת החירות וסייע לו להדחיק את הביקורת הקשה שנמתחה על תפקודו בפרשה. ביסוס המיתוס התאפשר מ-1952, עם התפרקות סיעת למרחב, האופוזיציונרית לבגין בתוך תנועת החירות, שבה פעלו מבקריו החריפים על תפקודו בפרשת אלטלנה.¹⁰ פירוק הסיעה ופרישתו של קוק מן הפוליטיקה סימנו את ניצחונו של בגין על יריביו מבית ואפשרו את ביסוס הנרטיב הרצוי מבחינתו על פרשת אלטלנה.

במאמר זה אני מבקשת להשיג שתי מטרות משלימות. האחת – לבחון מחדש את שני המיתוסים הפוליטיים המתחרים שהתגבשו בנוגע לפרשת אלטלנה, זה של בן-גוריון וזה של בגין, ולהציב מולם תמונה מורכבת של האירועים; האחרת – להציג את נקודת מבטו של קוק. באמצעות בחינה של מקורות מוכרים וחדשים, שלא היו ידועים במחקר עד כה, תיחשף ראייה חדשה המערערת על שני המיתוסים ומאפשרת הבנה מאוזנת יותר של אחד האירועים הטעונים בהיסטוריה של מדינת ישראל. אף אחד מהצדדים איננו חף מפשע, חזר קוק וטען מיום מעצרו ביוני 1948 עד מותו באוגוסט 2001; כל המעורבים בפרשה נושאים שווה בשווה באחריות לתוצאות.

הערות מתודולוגיות

אעסוק במאמר באירועים שקדמו להבאת האונייה אלטלנה ובאלו שהתחוללו בחוף כפר ויתקין בזמן מעצרו של קוק, אולם לא בהפגזת האונייה מול חופי תל אביב משום שבאותה עת כבר הוחזק קוק במעצר. אבחן את האירועים האלה בהסתמך על מקורות שונים. ראשית, עדויות של המעורבים ישירות בפרשה, ובהם שמואל כץ,¹¹ אליהו לנקין¹² ויצחק

10 אופירה גראוויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות, 1948-1965, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2015, עמ' 31.

11 שמואל כץ, יום האש, קרני, תל אביב 1966.

12 אליהו לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, הדר, תל אביב 1974.

בן-עמי,¹³ וכן עדויות שמובאות בספריהם של שלמה נקדימון¹⁴ ושל פנחס ןזה,¹⁵ מפקד יחידת הרכש של ההגנה, ואורי ברנר,¹⁶ סגן מפקד פלמ"ח; שנית עדויות שפורסמו בעיתונות וכאלה שנשמרו בארכיון של מכון ז'בוטינסקי, בין השאר של אריה בן-אליעזר, משה חסון ושמואל מרלין, ובכירים אחרים באצ"ל; שלישית עדויות של אנשי צה"ל, ובהן זו של דן אבן, מפקד חטיבת אלכסנדרוני, שעליה הוטל לכתר את האזור ולמנוע את פריקת המטען מהאונטייה. נתתי את הדעת גם לגרסתו של בגין לאירועים, שהובאה בספרו המרד,¹⁷ אף על פי שכמעט אין בה לוחות זמנים, והיא רצופה סתירות, שגיאות כרונולוגיות ואי-דיוקים.¹⁸ בגין לא התראיין למחקרים שנכתבו על הפרשה, פרט לזה של נקדימון, וסירב לענות לשאלותיו של ברנר.¹⁹ קוק לעומת זאת התראיין אצל כל אחד מהחוקרים האלו.

יש להדגיש כי להבדיל ממקורות ראשוניים כמו סטנוגרמות של ישיבות ממשלה, מקורות אצ"ל מבוססים על זיכרונות ועל עדויות שנכתבו בדיעבד, ולכן קריאה בהם מחייבת פרשנות זהירה. הפרטים המדויקים של האירועים, ובייחוד אלו הקשורים באירועים בחוף כפר ויתקין, נותרו עמומים בשל שפע של עדויות סותרות, הן מפי מנהיגי שני הצדדים הן מפי מפקדים ולוחמים.²⁰ קצינים בכירים של אצ"ל שנכחו בדיונים עם בגין בכפר ויתקין, כמו יעקב מרידור ועמיחי פאגלין, לא הותירו עדות כתובה, ונאלצתי להישען על ראיונות שנתנו השניים לחוקרים, ובהם נקדימון וברנר. שתיקתה של צמרת אצ"ל מעידה ככל הנראה על השבר ועל המבוכה שגרמה הפרשה אשר נותרה טאבו בתולדות הארגון.²¹

מקורות חדשים עליהם נסמכתי הם מסמכים שנמצאו בעיזבונו של קוק. החשובים בהם הם הרשימות אשר כתב קוק בזמן שהוחזק במעצר, הכתובות בעשרות דפים בגדלים שונים, בכתב יד קטן וצפוף, רובן באנגלית ומיעוטן בעברית.²² מאוחר יותר הוקלדו הרשימות והן מתוארכות מיום מעצרו של קוק, 21 ביוני עד ל-26 ביולי 1948. הרשימות ממוענות לבטי, אשתו של קוק, והן מעין יומן, תיעוד של מחשבותיו ורגשותיו של קוק, של דאגתו לחבריו שהיו על סיפונה של אלטלנה, והן מספקות פרשנות חדשה וחשובה לאירועים. אמנם קוק לא היה עד ראייה לקרב בכפר ויתקין או להפגזת האונטייה, אך רשימותיו הן עדות לתפיסתו

13 יצחק בן-עמי, *שנות זעם ימי תהילה*, נתיב, תל אביב 1984.

14 שלמה נקדימון, *אלטלנה*, עידנים, תל אביב 1978.

15 פנחס (פיניק) ןזה, *המשימה - רכש*, משרד הביטחון - מערכות, תל אביב 1966.

16 אורי ברנר, *אלטלנה: מחקר מדיני וצבאי*, מכון טבנקין לחקר ולימוד הקיבוץ והקיבוץ המאוחד, תל אביב 1980.

17 מנחם בגין, *המרד: זיכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל*, אחיאסף, ירושלים 1950 (מהדורה ראשונה); ה"ל, *המרד*, 1965 (מהדורה שישית).

18 נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 139; אופירה גראוויס-קובלסקי, 'פרשת אלטלנה - מבט אחר', *כיוונים חדשים*, 14 (2006), עמ' 198; ןזה, *המשימה - רכש*, עמ' 204.

19 ברנר, *אלטלנה*, עמ' 139.

20 ניב, *מערכות הארגון הצבאי הלאומי*, כרך 1, עמ' 275.

21 גראוויס-קובלסקי, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החירות', עמ' 19.

22 הרשימות המקוריות נמצאות בחזקת המשפחה.

את בגין והן מעשירות את מבטנו על פרשת אלטלנה ועל המיתוסים המכוננים שנוצרו בעקבותיה.

נוסף על הרשימות נמצאו בעיזבוננו של קוק גם קטעי עיתונות והקלטות שמע, מקצתן לתכניות רדיו, אחרות לראיונות, גם כאלה שלא פורסמו.²³ למעשה, כלל התיעוד שנמצא בארכיון לא נבחן או צוטט במחקר או בכל בימה אחרת מעולם והוא קורא תיגר על העמדה הרווחת בנוגע לדמותו של הלל קוק, זו שהתקבעה במחקר ההיסטורי, ומערער את הטענות שלפיהן הוא חתר תחת בגין בפרשה.²⁴ באמצעות המקורות החדשים ובאמצעות מטא-אנליזה של המחקרים והעדויות שנאספו עד כה אציע פרשנות אחרת לפרשת אלטלנה ואעמוד על המיתוסים השונים שהתפתחו בנוגע אליה.

מרכישת האונייה עד הקרב בחוף כפר ויתקין

מסעה של אלטלנה היה הגשמת חלום בן עשור של אצ"ל – להביא ארצה לוחמים מאומנים וחמושים. בגין ירש את החזון מקודמו, דוד רזיאל, מפקד אצ"ל שנהרג בעיראק ב-1941.²⁵ ב-12 ביוני 1947 נרכשה בהובלת אברהם סטבסקי נחתת LST 138 של צבא ארצות הברית בכספים שגייס הוועד העברי לשחרור האומה, אשר בראשו עמד קוק. הנחתת נרשמה בשמה – אלטלנה – כאוניית סוחר. רבי-החובל של האונייה היה מונרו פיין (Fein), קצין לשעבר בצבא ארצות הברית שהתנדב לשורות אצ"ל. המבצע להבאת אלטלנה התנהל בארבע יבשות: האונייה נרכשה באמריקה, הוטענה באירופה, הפליגה פעמים מספר לאפריקה כאוניית סוחר כדי להטעות את המודיעין הבריטי, ולבסוף הובילה נשק לחופי אסיה.²⁶

בשבועות שקדמו להפלגה ניהל שמואל אריאל מגעים עם ממשלת צרפת להשגת נשק.²⁷ הכול סברו שהמתקפה של צבאות ערב על היישוב היהודי בארץ ישראל תחל ב-15 במאי 1948, מיד עם סיום המנדט הבריטי, ולכן ביקש בגין להאיץ את ההכנות להפלגה כדי שתגיע סמוך למועד זה.²⁸ אולם מחסור במשאבים ועיכוב במשא ומתן מול ממשלת

23 היומנים מבית הכלא ומסמכים מהעיוזבון הפרטי נמסרו באדיבותן של בקי קוק, בתו של קוק ושל רעייתו נילי קוק. כל התרגומים שלי.

24 יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החירות 1949-1955, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2007, עמ' 23.

25 בן-עמי, שנות זעם ימי תהילה, עמ' 156; אריה נאור, דוד רזיאל – המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל: חייו ותקופתו, משרד הביטחון, תל אביב 1990, עמ' 157-158.

26 ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך 1, עמ' 170-171.

27 נקדימון, אלטלנה; כץ, יום האש, עמ' 356-357.

28 כץ, יום האש, עמ' 359; לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, עמ' 259-260; ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך 1, עמ' 251; נקדימון, שם, עמ' 95-96.

צרפת עיכב את מסירת הנשק למועד מאוחר ממה שקיווה.²⁹ ב־15 במאי חכרו יעקב מרידור ושמואל כץ אוזירון וטסו מצרפת לארץ עם קוק כדי לעדכן את בגין פנים אל פנים בדבר העיכוב; בגין הציע לנציגי הממשלה הזמנית למכור למדינה את האונייה ואת תכולתה.³⁰ הנשק מצרפת התקבל רק ב־8 ביוני והוטען על האונייה. באותו היום קיבל כץ מכתב מבגין שבו ביקש לדעת מתי תפליג האונייה. שליחי אצ"ל ראו במכתב אישור לשלוח את האונייה בהקדם האפשרי, והיא יצאה לדרכה ביום שישי 11 ביוני. בשעות הערב של אותו היום קיבל כץ הוראה מבגין שלא לשגר את האונייה, אבל היא כבר יצאה לדרך.³¹

אלטלנה הפליגה לדרכה, ובה 853 אנשים, ציוד צבאי, תרופות, 5,000 רובים, 3,000,000 כדורים, מאות מקלעים וטונות רבות של פצצות וחומרי נפץ.³² האונייה מיהרה לצאת לדרך בשל נחיצותו של הציוד שעל סיפונה ומשום ששלטונות צרפת, אשר סיפקו לאצ"ל נשק מאחורי גבם של הבריטים, רצו שתעזוב בהקדם את שטחם.³³

בדיעבד היה העיכוב בהעברת הנשק אחד הגורמים שהביאו לתוצאות הפרשה. בחודש יוני קרו שני אירועים מכריעים: ב־1 ביוני נחתם בין אצ"ל לממשלה הזמנית הסכם לפירוק הארגון ולשילוב חבריו בצה"ל; והוכרזה הפוגה במלחמה בפיקוח האו"ם.

המשא ומתן על פירוק הארגון התקיים בין נציגי הממשלה הזמנית סגן שר הביטחון ישראל גלילי ובין מפקד אצ"ל בגין. על פי ההסכם החתום יתגייסו חברי אצ"ל לצה"ל, כל הנשק וציוד הלחימה אשר בידי אצ"ל יימסר לצה"ל, ופרטי הקשר של סוחריו נשק שעמם עבדו אנשי אצ"ל יימסרו לממשלה.³⁴ ההסכם שנחתם הותיר בקרב שני הצדדים את הרושם כי היחסים בין המחנות המתחרים בתנועה הציונית הולכים ומשתפרים,³⁵ אולם כשהביא בגין ב־4 ביוני את ההסכם לאישור חברי מפקדת אצ"ל, הוא נתקל בהתנגדות שקידם אריה בן-אליעזר. הלה התעמת גלויות עם בגין וסירב למסור את הנשק לידי צה"ל.³⁶

ביום הפלגת האונייה – 11 ביוני 1948 – נכנסה לתוקף ההפוגה הראשונה במלחמה באכיפת האו"ם. בהבאת האונייה היה משום הפרה של תנאי ההפוגה, אף שגם צה"ל הביא באותה עת אניות בחשאי.³⁷ ואולם אלטלנה התגלתה כמעט מיד, והדיווחים עליה ברדיו לונדון סיכנו את מפעל הרכש כולו.³⁸ כשנודע לבגין שהאונייה כבר יצאה לדרך, הוא

29 כץ, שם, עמ' 357.

30 שם, 384; מיכאל בר־זוהר, בן־גוריון, כרך ב, זמורה ביתן, תל אביב 1987, עמ' 797. גם קוק סיפר שבגין ניסה למכור את האונייה. ראו: יומני בן־גוריון, 17.8.1963, ארכיון בן־גוריון (להלן: אב"ג).

31 כץ, יום האש, עמ' 397-398.

32 נקדימון, אלטלנה, עמ' 130; זוהר, המשימה – רכש, עמ' 224.

33 בן־עמי, שנות זעם ימי תהילה, עמ' 388.

34 ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך ו, עמ' 214, Ehud Sprinzak, *Brother Against Brother*, Free Press, New York 1999, p. 20.

35 יוסי גולדשטיין, בן־גוריון: ביוגרפיה, ספר שני, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן 2019, עמ' 709.

36 ראו את עדותו של בן־אליעזר, ארכיון מכון ז'בוטינסקי (להלן: מזב"י), תיק עב/9.

37 זוהר, המשימה – רכש, עמ' 201.

38 לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, עמ' 309.

ניסה לעצור את ההפלגה ב־14 ביוני, אולם פקודותיו לא נקלטו כהלכה במכשיר הקשר באונייה. משככל זאת צלח הקשר והתקבלה הפקודה לא להתקרב אל החוף, החליטו פיין ואליהו לנקיץ להתקרב אל חופי הארץ אך לא לעגון, עד שיצליחו לקבל הוראות ברורות מהמפקדה.³⁹ ב־16 ביוני, לאחר שכנראה התברר לבגין שהאונייה קרובה לחופי הארץ, הוא העביר פקודה חדשה: להמשיך 'במלוא המהירות קדימה'.⁴⁰

מ־16 ביוני עד הגעתה של האונייה לחופי הארץ ב־19 באותו חודש קיימו ישראל גלילי ובגין משא ומתן בנוגע לנשק ולציוד שעל סיפונה. גלילי היה חתום על ההסכם מ־1 ביוני לשילוב חברי אצ"ל בצה"ל, ובגין ביקש שהוא יעמוד בראש הצוות אשר ייצג את הממשלה במשא ומתן על עתיד אלטלנה.⁴¹ אולם מינוי זה היה בעייתי: גלילי לא מילא תפקיד רשמי באותה עת, לאחר שהודח במאי 1948 מראשות המפקדה הארצית (רמ"א), בשיאו של מאבק סמכויות עם בן-גוריון. גלילי מחה על ההדחה שהותירה אותו ללא סמכויות ברורות והמחישה את חוסר האמון העמוק בין השניים.⁴² היחסים המתוחים עם בן-גוריון והיעדר תפקיד רשמי לגלילי הותירו את צוות המשא ומתן ללא תמונה ברורה בנוגע להיקף סמכויותיהם ובנוגע לשאלה אם יקבלו תמיכה לסיכומים עם אצ"ל.⁴³

בפגישה שהתקיימה בין גלילי לבגין ב־16 ביוני בשעה 1:00 השתתפו שלושה מבכירי אצ"ל: בן-אליעזר, חיים לנדאו וקצין המבצעים עמיחי פאגלין. בפגישה דיווח בגין לגלילי על הגעת האונייה, ובן-אליעזר פירט מהם תכולת המטען, כמות הנשק וסוגיו. בישיבה סוכם שכוחות צה"ל יסייעו בפריקת התכולה, ועל פנחס נזה הוטל לנהל את המבצע.⁴⁴ בתום הישיבה דיווח גלילי לבן-גוריון על שסוכם בה ובן-גוריון מצדו העביר לו פתק ובו אישר את הגעת האונייה ואת פרטי התיאום עם אצ"ל. דיווח זה, כמו כל הדיווחים שקיבל בן-גוריון מגלילי, תועד ביומנו.⁴⁵ ב־17 ביוני קבע נזה כי הספינה תעגון בחוף כפר ויתקין משום שבן-גוריון ביקש שנשקה יפורק מעליה בלי למשוך את תשומת לבם של משקיפי

39 נקדימון, אלטלנה, עמ' 135; לנקיץ, שם, עמ' 312-314; ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך ו, עמ' 256-257.

40 נקדימון, שם, עמ' 144. לדברי ניב, הוראה זו של בגין התקבלה בעקבות אישור שמסר בן-גוריון דרך גלילי ב־16 ביוני, שניתנה הסכמה כללית להבאת האונייה במידה שזה יהיה במהירות האפשרית. ראו: ניב, שם, עמ' 257.

41 Ofira Gruweis-Kovalsky, 'The Ghost of the Altalena Seventy-Five Years On', *Israel Affairs*, 29, 3 (2023), p. 590

42 אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הביטחונית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1985, עמ' 9-50, ובייחוד 41-46.

43 Gruweis-Kovalsky, 'The Ghost of the Altalena', pp. 590-591

44 בר-זוהר, בן-גוריון, כרך ב, עמ' 778; נזה, המשימה - רכש, עמ' 207-208.

45 ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך ו, עמ' 257; נקדימון, אלטלנה, עמ' 140; כץ, יום האש, עמ' 399-400. לדברי כץ, הישיבה התקיימה ב־15.6.1948, אולם הוא קיבל את הדיווח באיחור משום שהיה מוצב באירופה; דניאל גורדיס, מנחם בגין: המאבק על נשמתה של ישראל, כתר, ירושלים 2015, עמ' 70-83.

האו"ם.⁴⁶ כמה מחברי מפקדת אצ"ל חששו שמדובר במלכודת,⁴⁷ ואף על פי כן התקדמו לפי ההסכם, נרגשים מהגשמת חלום אוניית הנשק ושיתוף הפעולה עם פלמ"ח. בפגישה בין גלילי לבגין ב-17 ביוני התגלעו חילוקי דעות בין הצדדים משום שבגין דרש לראשונה כי הנשק והציוד יועברו למחסני אצ"ל, ולא למחסנים של צה"ל. דרישה זו עוררה חשש בקרב נציגי הממשלה שמה אצ"ל מנסה להפר את הסכם השילוב. שני הצדדים הסכימו על נוהלי פריקת המטען עם כוחות צה"ל, אך גלילי דחה את הצעתו של זזה לשתף את אצ"ל בשמירה על הנשק.⁴⁸ בתום פגישה זו, ולאחר פגישה נוספת שהתקיימה ב-18 ביוני, סבר זזה כי אצ"ל מתכוון להעביר את הנשק למחסניו ולסגת מן ההסכם.⁴⁹ לדברי זזה, ב-18 ביוני העלה בגין לראשונה גם את הדרישה שחמישית מהנשק ומהציוד תימסר לכוחות אצ"ל בירושלים, שכבר נטמעו בצה"ל,⁵⁰ 'בטקס מיוחד'.⁵¹ גלילי סירב ואיים: 'אתם תישאו באחריות'.⁵²

בגין דרש להבטיח חלק מהנשק ללוחמי אצ"ל בירושלים בשל המצב המיוחד ששרר אז בעיר. באותו שלב פעלו עצמאית כוחות אצ"ל בירושלים, שכן צה"ל עצמו לא פעל בעיר בחודשים הראשונים להקמת המדינה. ירושלים נותרה מוחץ לתחום הריבונות של ישראל, והחימוש של יחידות אצ"ל בעיר הוטל על הארגון עצמו, על אף שיתוף הפעולה עם כוחות ההגנה, פלמ"ח ולח"י.⁵³ נוסף על כך, ירושלים הייתה בעלת חשיבות אידאולוגית מיוחדת בעיני הרוויזיוניסטים ואצ"ל. בגין התנגד לבנאום העיר; הוא ראה בירושלים את בירתה של מדינת היהודים, והתעקשותו להבטיח 20 אחוזים מהמטען שנשאה אלטלנה ללוחמי אצ"ל בעיר נבעה משיקולים אלו. בירושלים גם התרכזו פלג קיצוני של לוחמי אצ"ל שהתנגדו למנהיגותו של בגין ולהחלטתו לפרק את המחותרת ולהשתלב בצה"ל. בהעברת הנשק ללוחמי אצ"ל בירושלים ביקש בגין לחזק את נוכחותו ואת השפעתו לעומת אלו של מתחרים פנימיים ולמנוע אבדן אחיזה בעיר שהיה לה, כאמור, ערך מיוחד בעיני הימין הרוויזיוניסטי.⁵⁴

46 בר-זוהר, *בניגוריון*, כרך ב, עמ' 779-780; זזה, *המשימה - רכש*, עמ' 207-212.

47 בר-זוהר, שם, עמ' 778.

48 ניב, *מערכות הארגון הצבאי הלאומי*, כרך ו, עמ' 258; זזה, *המשימה - רכש*, עמ' 212.

49 זזה, שם, עמ' 208-215; בר-זוהר, *בניגוריון*, כרך ב, עמ' 781.

50 בן-אליעזר טען שעוד בפגישה ב-16 ביוני הוא העלה לפני גלילי את הדרישה שחמישית מהנשק תימסר לכוחות אצ"ל בירושלים; בגין אמר לנקדימון שהדבר אינו זכור לו. ראו: נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 145, הערות שוליים 158-163; לדברי זזה, הדרישה עלתה ב-18 ביוני. ראו: זזה, *המשימה - רכש*, עמ' 213.

51 בר-זוהר טען שהדרישה לקיים טקס עולה משתי העדויות, הן זו של בגין הן זו של גלילי. ראו: בר-זוהר, *בניגוריון*, כרך ב, עמ' 781. ראו גם: אילנה צור (בימיו, תסריט, הפקה), *אלטלנה*, ישראל 1994.

52 נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 172. גורדיס טען שגלילי נתן אישור כללי לחלוקת הנשק, אולם אין לכך ראיות. ראו: גורדיס, *מנחם בגין*, עמ' 66.

53 Ofira Gruweis-Kovalsky, 'Between Ideology and Reality: The Right Wing Organizations, the Jerusalem Question, and the Role Menachem Begin 1948-1949', *Israel Studies*, 21, 3 (Fall 2016), pp. 102-104

54 *Ibid.*, pp. 99-111

כשהגיעה אלטלנה סמוך לחופי ארץ ישראל היה המשא ומתן בין גילי לבגין רווי אי-בהירות וליקויים: גילי ניהל את המשא ומתן אף שלא נשא תפקיד רשמי ולא הובהר היקף סמכויותיו; בגין התמודד עם מציאות מורכבת בירושלים, שהרי כוחות אצ"ל פעלו בה עצמאית, מחוץ לצה"ל; ושני הצדדים לא תיעדו בכתב את הנושאים שדנו בהם ואת ההחלטות שקיבלו בעניינם.⁵⁵ מצב זה יצר אי-הבנות קריטיות: בגין האמין שהאונייה יכולה לעגון בכפר ויתקין באישור הממשלה, ואילו גילי ואנשיו ראו בכך הכרזת מרד.⁵⁶ האונייה הגיעה סמוך לחופי ישראל ב־18 ביוני, אך בהוראת בגין לא עגנה. ב־19 ביוני, לאחר כישלון המשא ומתן, החליטו בן-גוריון וגילי שלא לסייע בפריקתה. באותו היום התקבלה על סיפון האונייה הוראה מהמפקדה בארץ בדבר מקום העגינה, ובכירי אצ"ל החלו להתאסף בחוף כפר ויתקין, ובכלל זה חיילים שנשמעו בצה"ל ונקראו לסייע בפריקה.⁵⁷ בגין הגיע למקום ב־19 ביוני בשעות הערב, וב־20 ביוני לפנות בוקר עגנה האונייה בחופי כפר ויתקין. ראשית הורדו העולים, ואחרי כן החלה פריקת הנשק והציוד, בסיוע לוחמים מעטים מפלמ"ח ותושבים מהאזור.

באותו הערב התקיימה ישיבת ממשלה, ואחריה התכנסה מועצת המדינה הזמנית לדון בהגעת האונייה. בן-גוריון טען בישיבה כי אנשי אצ"ל הודיעו חד-צדדית שינחיתו את האונייה בחוף כפר ויתקין והביע את חששו מפני הפרת הפוגה והסתבכות בין-לאומית. הוא הוסיף כי אין מידע ואין ביטחון שאכן יביאו אנשי אצ"ל את האונייה לכפר ויתקין.⁵⁸ עם זאת, מעדותו של נזה עולה תמונה מורכבת יותר: עוד ב־17 ביוני נקבע באישור בן-גוריון שהאונייה תעגן בחוף כפר ויתקין משום שהמקום מבודד ורחוק ממשקיפי האו"ם.⁵⁹ דבריו של בן-גוריון בישיבה משקפים אווירה כללית של בלבול וחשש מערעור המשמעת בצבא: מצד אחד הוא קרא 'לאסוף אינפורמציה נוספת', ומצד אחר הוא הורה להיערך לעימות מזוין 'נגד יהודים'.⁶⁰ כשנשמעו קריאות לעצור את בגין הכריז בן-גוריון: 'צריך לאסור את פיטר ברגסון [הלל קוק], כי הוא חייב גיוס. צריך להכניסו לכלא'.⁶¹

עוד ב־19 ביוני, עם צאת השבת, הציבו כוחות צה"ל מחסומים בדרכים המוליכות אל החוף ומחוץ לו. למחרת, לאחר ישיבת מועצת המדינה, הגיע נזה אל החוף וקרא לבגין להיפגש ישירות עם גילי כדי להגיע להסכמות. לדבריו, חיילי אצ"ל ירו באוויר כאשר הבחינו בו,⁶² אולם בגין סירב לשוחח עמו ומנע זאת גם מבכירי אצ"ל ששהו במקום.⁶³

55 גראוויס קובלסקי, 'כאשר בגין שתק', עמ' 285.

56 Gruweis-Kovalsky, 'The Ghost of the Altalena', p. 593

57 לבגין, סיפורו של מפקד אלטלנה, עמ' 314; נקדימון, אלטלנה, עמ' 175.

58 פרוטוקול מועצת המדינה, בתוך ישיבת הממשלה הזמנית, 20.6.1948, א"מ, עמ' 53-57.

59 נזה, המשימה - רכש, עמ' 207; פרוטוקול מועצת המדינה, 20.6.1948, שם, עמ' 53-54.

60 פרוטוקול מועצת המדינה, שם, עמ' 55-56.

61 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 20.6.1948, שם, עמ' 54.

62 נזה, המשימה - רכש, עמ' 215-217.

63 בר-זוהר, בן-גוריון, כרך ב, עמ' 784; נזה, שם, עמ' 215-217.

בעקבות סירובו של בגין לשוחח עם נזה הציב לו צה"ל אולטימטום שלפיו על אנשיו להיכנע ולמסור את כל הנשק לאלתר, וכוחות צה"ל כיתרו את החוף. האולטימטום נוסח ב-21 ביוני, בשעה 1:15, ועוד באותו לילה הועבר לידי בגין.⁶⁴ לאחר קבלתו ביקש פאגלין להפליג לרצועת החוף בעזה, לכבוש אותה ולהיערך מחדש,⁶⁵ אך בגין התנגד לכך, ובעקבות העימות ביניהם שוחרר קצין המבצעים מתפקידו, ובמקומו מונה מרידור.⁶⁶ אמנם בגין סירב לפגוש את נזה, אבל הוא ניסה להעביר מסרים לגילי דרך יצחק גרינבוים, ששימש במשא ומתן מתווך לא רשמי בין אצ"ל ובין הממשלה. גרינבוים, שהיה נציג הסוכנות במשא ומתן על פירוק אצ"ל, המשיך לאחר הקמת המדינה לתווך בין בגין לממשלה. אף על פי כן התייחס בן-גוריון בחשדנות למעורבותו וראה בו איש ימין סמוי. הצעות הפשרה שנשלחו דרך גרינבוים נדחו, ובן-גוריון סירב להיפגש עמו או לדון בהן. בו בזמן ניסו גם ראשי עיריות מן המפלגה הציונית הכללית – עובד בן-עמי (נתניה), ישראל רוקח (תל אביב), אברהם קריניצי (רמת גן) ויוסף ספיר (פתח תקווה) – להרגיע את הרוחות. בן-עמי הגיע לחוף כפר ויתקין בבוקר 21 ביוני והציע פשרה שלפיה יועבר הנשק למחסן בנתניה ויופקד לשמירת שני הצדדים. כעבור יום, כאשר כבר הגיעה אלטלנה לחופי תל אביב, באו ראשי העיריות ללשכת בן-גוריון ברמת גן כדי לבקש ממנו למנוע הסלמה, אבל הוא סירב לפגוש אותם. רק אחרי כן נודע להם שהאונייה כבר הופגזה ונשרפה.⁶⁷ כאמור, ראשי העיריות ניסו לתווך ולמנוע את החרפת העימות, אולם בן-גוריון סירב לקבל כל הצעה חלופית. בד בבד הזהירו מפקדים בכירים באצ"ל את בגין ממתקפה קרובה, אך הוא סירב לעצור את פריקת המטען מהאונייה. לנקין סיפר שבגין זלזל באולטימטום ואמר 'נסתדר איתם'.⁶⁸ קוק הגיע לחוף ב-20 ביוני והפציר בבגין לקבל את האולטימטום. לדברי יצחק בן-עמי, שהגיע באונייה כנציג הוועד העברי לשחרור האומה, 'בגין לא הבין או לא רצה להודות שנפלנו למלכודת'.⁶⁹ בגין התעקש לפנות ישירות אל הצבא ודרש שדן אבן, מפקד חטיבת אלכסנדרוני, יבוא אליו נושא דגל לבן.⁷⁰ לדברי ברנר, 'הפורענות החמורה ביותר של פרשת אלטלנה בשלב זה נבעה מתוך כך שבגין לא התייחס ברצינות לאולטימטום של צה"ל'.⁷¹

64 נקדימון, **אלטלנה**, עמ' 202; לדברי ברנר, האולטימטום הגיע לפני השעה 3:00 בבוקר. ראו: ברנר, **אלטלנה**, עמ' 137; בגין טען שהוא הגיע בשעות הצהריים של אותו יום. בגין, **המרד**, עמ' 248.

65 בן-עמי, **שנות זעם ימי תהילה**, עמ' 411.

66 לדברי ברנר, פאגלין טען בריאיון שכדי להימנע מעימות עם הצבא יש להפליג לעזה. פאגלין הגיע לנתניה ברגל לאחר ששחרר אותו בגין מתפקידו, ושם נעצר עם בצלאל עמיצור. פאגלין נמלט, ואילו עמיצור הוחזק במעצר עם קוק ומרידור. ראו: ברנר, **אלטלנה**, עמ' 138.

67 הלואמי, כרך 1, עמ' 264; נקדימון, שם, עמ' 236-237. Gruweis-Kovalsky 'The Ghost of the Altalena', pp. 593-594; ניב, **מערכות הארגון הצבאי**

68 לנקין, **סיפורו של מפקד אלטלנה**, עמ' 317-318; ברנר, **אלטלנה**, עמ' 16-18.

69 בן-עמי, **שנות זעם ימי תהילה**, עמ' 412.

70 בן-עמי, **שנות זעם ימי תהילה**, עמ' 785; Sprinzak, *Brother Against Brother*, p. 24.

71 ברנר, **אלטלנה**, עמ' 136-138.

בשעות אחר הצהריים, בזמן נאום שנשא בגין לחיילים במסדר על החוף, פתחו כוחות צה"ל באש כבדה על לוחמי אצ"ל.⁷² הקרבות התחוללו גם בחוף וגם סמוך למחסומים שהציב צה"ל בצירי הגישה מדרום ומצפון לחוף, לאחר שניסו כמה מאנשי אצ"ל לפרוץ אותם בכוח.⁷³ עדויות הנוכחים בנוגע לפתיחת האש סותרות זו את זו: לוחמי אצ"ל טענו כי צה"ל ירה ראשון, ואילו מפקדי החטיבה טענו כי אנשי אצ"ל פתחו בירי. על פי עדותו המאוחרת של קוק, בגין הורה לירות יריות אזהרה לכיוון הים בלבד, כדי להפגין נחישות, אך לא לגרום לנפגעים.⁷⁴

לפנות ערב נואש קוק מהוויכוחים עם בגין ועזב את החוף כדי לחזור לתל אביב. ביומנו כתב שביקש להגיע לעיר בדחיפות כדי לקדם משא ומתן.⁷⁵ אלא שבאזור כולו כבר הוצבו מחסומים, והחיילים עצרו את המונית שנסע בה ושאלו אותו אם הוא מכיר את פיטר ברגסון. קוק הזדהה ונעצר.

על החוף, בזמן חילופי האש, נהרגו ארבעה אנשי אצ"ל ושני חיילי צה"ל, רבים נפצעו ולא טופלו.⁷⁶ כמה מאנשי אצ"ל נכנעו, אחרים נעצרו בכוח. באותו שלב כבר לא פיקד בגין על אנשי אצ"ל במקום ולא החליט דבר.⁷⁷ מרידור העלה את בגין לסיפון, עם לנקין, סטבסקי, מרלין ופיין, ובשעות הלילה הפליגה האונייה לתל אביב, בהנחה ששם לא יפתח צה"ל באש עליה. ברבות הימים טען בגין שביקש להפליג לתל אביב כדי להמשיך במשא ומתן,⁷⁸ אף על פי שבחוף כבר ויתקין סירב לבקשתו של גלילי לחזור למשא ומתן.⁷⁹ בחוף כבר ויתקין נותרו מרידור ואנשיו. מניעת הסלמה נוספת התאפשרה בזכות הפיקוד של מרידור. אבן העיד: 'האצ"ל לא לחם בנו באותה העוז שגילה במלחמתו בבריטים [...] כך נמנעה שפיכות דמים רבה'.⁸⁰ ב-22 ביוני חתם מרידור על הסכם כניעה, לרבות מסירה של כל הנשק והציוד, בתנאי שלא ייעצרו לוחמיו,⁸¹ ומיד אחרי כן נעצר הוא עצמו.

- 72 נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 230; Gruweis-Kovalsky, 'The Ghost of the Altalena', p. 598.
- 73 נקדימון, שם, עמ' 228.
- 74 Eric Silver, *Begin: The Haunted Prophet*, Random House, New York 1984, p. 105
ראו את עדותו של קוק, 29.9.1982, אב"ג, תיק 219, וכן יומני בן-גוריון, פגישה בין קוק לבן-גוריון, 17.8.1963, שם. נקדימון טען שאנשי האצ"ל ירו באוויר ב-21 ביוני בשעות אחר הצהריים לכיוון מחסום של צה"ל באזור חדרה ופרצו אותו בכוח. ראו: נקדימון, שם, עמ' 228.
- 75 יומני הלל קוק, עמ' 1-3; 'פרשת מאסרו של הלל קוק (פיטר ברגסון): מכתבו של קוק ממאסרו לעורך "הבוקר", הבקר, 9.7.1948.
- 76 לתיאור מפורט של מצוקת הלוחמים ואווירת הקרב, הן בחוף כבר ויתקין הן בחופי תל אביב ראו: נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 235.
- 77 גראוויס-קובלסקי, 'פרשת אלטלנה - מבט אחר', עמ' 198; הנ"ל, 'כאשר בגין שתק', עמ' 286.
- 78 בגין, *המרד*, עמ' 248.
- 79 בר-זוהר, *בן-גוריון*, כרך ב, עמ' 788; נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 229.
- 80 ניב, *מערכות הארגון הצבאי הלאומי*, כרך 1, עמ' 266.
- 81 מזב"י, 1_8_1, עמ' 38. נקדימון טען שההסכם הופר ומרבית לוחמי אצ"ל נעצרו; בר-זוהר טען שההסכם 'בוצע לפרטיו'. ראו: נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 272; בר-זוהר, *בן-גוריון*, כרך ב, עמ' 787.

האונייה הגיעה לחוף פרישמן בתל אביב זמן קצר לאחר חצות, בלילה שבין 21 ל-22 ביוני. בשעות אחר הצהריים, סמוך לשעה 16:00, פרץ עימות בין כוחות אצ"ל לצה"ל לאורך קו החוף. בקרב נורתה אש תותחים לעבר האונייה, ואחד הפגזים פגע בה והביא לעלייתה באש. חילופי האש נמשכו עד שקיעת השמש, והספינה בערה מול חופי תל אביב לעיני תושבי העיר. בפרשה כולה, מאז עגינת האונייה בחוף כפר ויתקין עד העלאתה באש בחוף תל אביב, נהרגו 16 מאנשי אצ"ל ושלשה חיילי צה"ל, ונפצעו עשרות. בכפר ויתקין נהרגו ארבעה אנשי אצ"ל ושני חיילי צה"ל, ואילו בתל אביב נהרגו עשרה מאנשי אצ"ל וחייל צה"ל אחד.⁸² עשרות מלוחמי אצ"ל נעצרו בימים שלאחר האירוע, ובהם כמה מבכירי הארגון, נוסף על קוק ומרדור, גם לנקין, בצלאל עמיצור ומשה חסון.

פרשת אלטלנה ומערכת הבחירות לאספה המכוננת

כיום קיימת הסכמה רחבה בקרב החוקרים שאצ"ל לא תכנן הפיכה נגד הממשלה. לדברי יוסי גולדשטיין למשל, 'אין ספק כי [בן-גוריון] הגזים. לא היה ולא נברא. בגין אמנם פעל ללא סמכות וטעה באופן חמור, אך המדינה לא עמדה בסכנה כלשהי, אפילו לא סמכות הממשלה. נראה שהייתה זאת אחת מטעויותיו הקשות ביותר של מנהיג היישוב [...] הוא גרם לפילוג ולקרע שאולי היה יכול להימנע מהם'.⁸³ עם זאת, עומדות בעיני השאלות מדוע בחרה הממשלה הזמנית להגיב בכוח כה רב וכיצד קשורה בחירה זו להלל קוק, ומדוע דחה בן-גוריון את ניסיונות התיווך וההרגעה של שרים כמו גרינבוים ופישמן ושל ראשי העיריות.⁸⁴

התשובה לשאלות משלבת שני ממדים משלימים שאינם שווים במשקלם ושימשו גורמים מעצבים בתהליך: הצורך לבסס את ריבונות הממשלה במעבר ממחתרות למדינה, לצד שיקולים פוליטיים שנגעו למאבקי הכוחות לקראת הבחירות לאספה המכוננת. בממד הראשון, הגעת אלטלנה בהפרה גלויה של ההפוגה ושלא לפי הסכם השילוב והסירוב לציית לאולטימטום של צה"ל נחשבו בעיני בן-גוריון וכמה מחברי הממשלה איום על המונופול של הממשלה בנושא השימוש בכוח. בממד השני, הפרשה התרחשה שישה חודשים לפני הבחירות, בעיצומו של מאבק פנימי בין מפא"י למפ"ם, ולצד ניסיונותיה של תנועת החירות המתגבשת לבסס את עצמה כחלופה פוליטית ראויה. כאמור, בראשית ימי המדינה היה צורך לבצר את עקרון הממלכתיות הרובנית. עקרון זה היה חלק מאידאולוגיה רפובליקנית שנועדה ליצור אזרחות משותפת, לכונן את שלטון החוק ולמנוע ריבוי מוקדי כוח שיאיימו על ריבונות המדינה. הממלכתיות ביקשה 'להטמיע בתודעת הציבור את המדינה כערך

Gruweis-Kovalsky, 'The Ghost of the Altalena', pp. 600-601 82

גולדשטיין, בן-גוריון: ביוגרפיה, עמ' 712. 83

Gruweis-Kovalsky, 'The Ghost of the Altalena', pp. 264; עמ' 264, כרך 1, עמ' 264. 84
ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך 1, עמ' 264. 84
'Altalena', pp. 594-595.

עליון ומאחד, הניצב מעל מפלגות ומגזרים⁸⁵ ולחזק את הרגשת השותפות והמשמעת שנדרשו לבניין האומה. מכאן נגזר גם עקרון היסוד של הממלכתיות – ביסוס המונופול הדמוקרטי של המדינה על השימוש באלימות, כחלק מהמאבק למנוע את קיומם של כוחות חמושים עצמאיים. תפיסה זו התגבשה עוד בשנות המנדט האחרונות, והגעת אלטלנה הייתה הזדמנות לבן-גוריון לבסס אותה בפועל. לפיכך נבעה ההכרעה התקיפה בפרשת אלטלנה בראש ובראשונה מהמאמץ לסמן את הצבא ככוח הממלכתי היחיד ולהבטיח את שליטת הממשלה בכל תחום ביטחוני ואזרחי, גם במחיר של עימות חריף.

דיוני הממשלה הזמנית בימים שלאחר עגינת האונייה מגלים שחבריה עמדו בפני דילמה קשה כיצד לנהוג. בישיבות שלאחר 20 ביוני התפלגו חברי הממשלה לשני מחנות: דוד בן-גוריון, אהרן ציזלינג, מרדכי בנטוב ואליעזר קפלן השתמשו בלשון חריפה וראו באירוע 'ניסיון לרצוח את המדינה' ו'מרד צבאי פוליטי'; בן-גוריון הכריז כי הוא 'מתנגד לכל פשרה ולכל משא-ומתן'⁸⁶, וכינה את אנשי אצ"ל 'בגין והטרוריסטים שלו'.⁸⁷ לעומתם, הרב יהודה לייב הכהן פישמן, משה שפירא ופרץ ברנשטיין, שהכירו באחריות אצ"ל, הזהירו מפני מלחמת אחים, הצביעו על אחריות הממשלה בהרגעת הרוחות ודחקו להפסיק את האש ולקיים משא ומתן.⁸⁸ הרב פישמן אף ביקש מבן-גוריון ב-22 ביוני להפסיק את הקרבות, אך לדבריו בן-גוריון השיב בביטול: 'אי-אפשר לעשות כלום'.⁸⁹ כפועל יוצא מכך, ב-23 ביוני התפטרו שני שרי מפלגת המזרחי הרב פישמן ומשה שפירא לאחר שדחתה הממשלה את דרישתם לשחרר כחמישים מלוחמי אצ"ל שנעצרו בעקבות הקרבות בכפר ויתקין.⁹⁰

הפרוטוקולים של ישיבות הממשלה מלמדים על הדילמות שעמדו בפני חבריה ועל השיקולים הממלכתיים שנקלחו בחשבון בהטלת מרות על כוחות מחוץ לצבא, ואילו הצעדים שנקטו בפועל מעידים שהחלטות להפגיו את האונייה ולהחזיק במעצר ממושך כמה מבכירי אצ"ל נבעו גם משיקולים פוליטיים מפלגתיים. כדי להבין את החלטותיו של בן-גוריון להפגיו את אלטלנה ולסרב לכל משא ומתן על אף יוזמות הפיוס השונות, יש להתמקד בשני אירועים אחרים שהתחוללו באותה תקופה: 'מרד הגנרלים' בקרב הצמרת המתגבשת של צה"ל, לרבות התפטרותם של כמה מאנשי הפיקוד הבכיר המזוהים עם מפ"ם במאי 1948, בתגובה לדרישת בן-גוריון לפרק את פלמ"ח ולשלב אותו בצבא; ומערכת הבחירות לאספה המכוננת, שנועדו להיערך בינואר 1949.⁹¹

85 אבי בראלי וניר קידר, **ממלכתיות ישראלית** (מחקר מדיניות 87), המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2011, עמ' 50.

86 פרוטוקול ישיבה שלא מן המניין של הממשלה הזמנית, 22.6.1948, א"מ, עמ' 26-27.

87 פרוטוקול ישיבה שלא מן המניין של הממשלה הזמנית, 23.6.1948, שם, עמ' 6.

88 פרוטוקול ישיבה שלא מן המניין של הממשלה הזמנית, 22.6.1948, שם, עמ' 12.

89 פרוטוקול ישיבה שלא מן המניין של הממשלה הזמנית, 22.6.1948, שם, עמ' 22-23.

90 פרוטוקול ישיבה שלא מן המניין של הממשלה הזמנית, 23.6.1948, שם.

91 בר-זוהר, **בן-גוריון**, כרך ב, עמ' 787-788.

לצד הצורך לבסס ריבונות, השפיעו על החלטות הממשלה גם שיקולים פוליטיים שנגעו למערכת הבחירות לאספה המכוננת, גם אם היו משניים לשיקול הממלכתי. פרשת אלטלנה שימשה כלי רב-עוצמה במאבקי הכוח הפוליטיים שהתחוללו במעבר מיישוב למדינה.⁹² הפרשה סייעה ליצירת המיתוס שלפיו ביקש אצ"ל להפיל את הממשלה בזמן מלחמת קיום ולבלימת תנופת האהדה שהחלה לצבור המפלגה הרוויזיוניסטית בבחירות לקונגרס הציוני, אשר התקיימו בדצמבר 1946. באותם ימים עמל בגין על הסבת המחתרת למפלגה פוליטית לגיטימית – תנועת החירות, שתמודד בבחירות לאספה המכוננת. לאחר האירועים סבלה התנועה מדה-לגיטימציה,⁹³ והפרשה הכתימה את שמה ופגעה קשות בסיכוייה לערער את הדומיננטיות של מפא"י. הממשלה הציגה את האירוע כהפרה חמורה של חוקי מדינת ישראל וכניסיון התנקשות באחדות המדינה וריבונותה, ואלו השפיעו מאוד על מעמדו של אצ"ל כגוף מדיני וצבאי בארץ ובגולה.⁹⁴

תהליך ההכתמה של תנועת החירות התמקד אף בגין עצמו. 'הפרשה הרסה את הדימוי של התנועה ואת הדימוי שלו עצמו [בגין] וציירה אותו כטרוריסט המוכן להשתמש בכוח הזרוע כדי לבצע מהפכה נגד השלטון בארץ-ישראל [...] נוסף על הרס הדימוי, חיבלה הפרשה בסיכוי ההצלחה של התנועה בבחירות לאספה המכוננת', כתב ויץ.⁹⁵ הצגתו של בגין כטרוריסט שביקש לבצע הפיכה פגעה קשות בשמו ודחקה אותו שנים רבות לשולי המערכת הפוליטית.⁹⁶ דימוי זה נוסף לרשמים שנוצרו בציבור בעקבות הפיגוע במלון המלך דוד ב-22 ביולי 1946 ובעקבות פרשת דיר יאסין ב-9 באפריל 1948, שהביאה להאשמת אנשי אצ"ל בפשעי מלחמה, להכפשת המחנה הרוויזיוניסטי כולו ולדה-לגיטימציה שלו.⁹⁷ יומיים לאחר הפגזת האונייה, ב-24 ביוני 1948, פשטו אנשי פלמ"ח על מטה אצ"ל וחיפשו הוכחות מרשיעות לניסיונותיו למרוד.⁹⁸ משלא נמצאו ראיות הרחיקה הממשלה הזמנית את המפקדים הבכירים של אצ"ל מעין הציבור והשרישה באמצעי התקשורת את נרטיב הבגידה וההפיכה.⁹⁹

92 יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947-1949, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2002, עמ' 210-214; דוד שוורץ, 'ממפלגת אופוזיציה למפלגת שלטון – תנועת החירות', עבודת דוקטור, אוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1990.

93 אמיר גולדשטיין, 'משבר וצמיחה בדרכו של מנחם בגין אל המרכז הפוליטי והישראלי', בתוך: אברהם דיסקין (עורך), מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחירות לליכוד, כרמל ומרכז מורשת בגין, ירושלים 2011, עמ' 210.

94 אלי י' תבין, החזית השנייה: הארגון הצבאי הלאומי בארצות אירופה 1946-1948, רון, תל אביב 1973, עמ' 11.

95 ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון, עמ' 23-24.

96 גורדיס, מנחם בגין, עמ' 82-83; שוורץ, 'ממפלגת אופוזיציה למפלגת שלטון', עמ' 111.

97 אודי לבל, הדרך אל הפנתיאון: אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, כרמל, ירושלים 2007, עמ' 149.

98 גורדיס, מנחם בגין, עמ' 72; ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך 1, עמ' 273-274.

99 ראו לדוגמה את דבריו של יונה גולדברג יגול, בתוך: ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית, עמ' 211;

ואת דבריו של אליעזר לבנה בתוך: ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך 1, עמ' 277.

מלבד דחיקה לשוליים של האופוזיציה המתחרה על השלטון שימשה הפרשה גם כדי לאותת לאלה שהתנגדו למפא"י ולבן-גוריון ולא הכירו בסמכותם בתוך גוש מפלגות הפועלים שגורלם עלול להיות דומה. הפגזת האונייה נועדה גם להרתיע את בכירי מפ"ם ופלמ"ח שסירבו להיענות לדרישתו של בן-גוריון להתפרק מנשקם ולהשתלב בצה"ל. ב-18 ביוני 1948, יומיים לפני הגעתה של אלטלנה, הזהיר בן-גוריון בשיבת המועצה של מפא"י מפני כינון של שני צבאות, לנוכח סירובו של פלמ"ח להתפרק מנשקו – אותה אזהרה באותה לשון שנקט בדבריו על הסכנה שבהגעת אלטלנה ארצה.¹⁰⁰ בעיניו, מפ"ם וצמרת הצבא נאבקו במפא"י על מעמד ההנהגה בגוש מפלגות הפועלים, ואילו אצ"ל איים להחליש את ההנהגה של בן-גוריון ומפלגתו ביישוב כולו.¹⁰¹ לדברי תום שגב, פרשת אלטלנה איחדה את השורות במחנה הפועלים ונתנה לבן-גוריון אישור גורף לפעול 'בכוח כה רב, גם כדי לאיים על הפלמ"ח שהתותח הקדוש יכול לירות שוב [...] האצ"ל היה מטרה קלה יחסית; האויב הפוליטי העיקרי בעיניו היו ראשי פלמ"ח ומפ"ם'.¹⁰²

אולם מה לכל אלו ולהלל קוק? כזכור, ב-20 ביוני, יום עגינת האונייה בכפר ויתקין, בעת שדרשו חברי הממשלה לעצור את בגין, הכריז בן-גוריון: 'צריך לאסור את פיטר ברגסון [הלל קוק], כי הוא חייב גיוס. צריך להכניסו לכלא'.¹⁰³ קוק נעצר למחרת, ב-21 ביוני, ובישיבת הממשלה שאחרי כן, ב-22 ביוני, הדגיש בן-גוריון פעמיים שברגסון נאסר כי הוא משתמט משירות צבאי.¹⁰⁴

קוק נעצר ב-21 ביוני לפנות ערב, בדרכו מחוף כפר ויתקין לתל אביב, לאחר שנואש מניסיונותיו לשכנע את בגין להיענות לאולטימטום של צה"ל. תחילה הוא הוחזק בקיבוצים, ככל הנראה עין שמר וגן שמואל, וכעבור כשלושה שבועות הועבר למצודת טיגארט בבית שאן, ושם הצטרף לארבעת בכירי אצ"ל שהוחזקו בה: מרידור, לנקין, עמיצור וחסון. עד שהגיע למצודת טיגארט איש לא ידע היכן הוא מוחזק. הוא נעצר לא מכוחו של צו מעצר חוקי, ובמשך יותר משלושה שבועות לא הותר לו להיפגש עם עורך דינו.¹⁰⁵ בשבועות הראשונים למעצרו עמדו לידו שומרים בנשק שלוף וטעון כל שעות היממה. מבחינתם, קוק היה אחד מאותם 'פשיסטים שמנסים לקחת את השלטון בכוח, ולכן לא רצינו למסור את הנשק שעל האונייה', כתב קוק בכלאו. מתיאוריו עולה תימהון על יחסם של השומרים, שראו בו את 'הבוס הגדול' ואמרו לו לא אחת כי אלמלא ניהל מסע תעמולה באמריקה לא הייתה מחתרת אצ"ל קיימת.¹⁰⁶

100 נקדימון, אלטלנה, עמ' 171, 187; בן-גוריון, בהילחם ישראל, עמ' 176.

101 תום שגב, מדינה בכל מחיר: סיפור חייו של דוד בן-גוריון, כתר, בן שמן 2018, עמ' 414.

102 שם; וראו גם: גולדשטיין, בן-גוריון: ביוגרפיה, עמ' 712.

103 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 20.6.1948, א"מ, עמ' 54.

104 פרוטוקול ישיבה שלא מן המניין של הממשלה הזמנית, 22.6.1948, שם, עמ' 21, 28.

105 שני שניצור וירום שחר, 'בג"צ בתל-אביב: מציאות חלופית אמיתית', עיוני משפט, מג (2020), עמ' 148.

106 יומני הלל קוק, עמ' 19.

בישיבת הממשלה שלא מן המניין ב־23 ביוני 1948 הוחלט לקבל את הצעתו של גרינבוים ולמנות שופט־חוקר. השופט־החוקר שנבחר הבין במהרה שהגישה אל חמשת העצירים הבכירים נמנעת ממנו: 'יש לי יסוד לחשוב כי נמצאים בידי הצבא אנשים שנעצרו בימי המהומות סביב האונייה אלטלנה ואשר טרם הובאו לפניי. מספרם קטן אך חשיבותם גדולה. נוסף לזה רצוני לקבל הודעה ברורה ומוסמכת שלא נמצאים באף מקום עצורים מהמהומות הנ"ל אשר אינם שייכים לדין הצבאי ואשר טרם הובאו לפניי'.¹⁰⁷ השופט־החוקר לא קיבל מידע על החזקתו של קוק בקיבוצים ולא נפגש עם הקצינים האחרים שנעצרו. ב־15 ביולי הגיש אריה אלטמן, בכיר בתנועה הרוויזיוניסטית וחבר במועצת המדינה הזמנית, שאילתה לשר המשפטים פנחס רוזן, ובה שאל אם ידוע לשר מי הם האחראים למעצרו של קוק ולהחזקתו במקום לא ידוע, ללא פקודת מעצר וללא גישה לעורך דין: 'לאור העובדות דלעיל, האם אין לראות במעצרו של הלל קוק הפרה גלויה ובולטת ע"י הממשלה הזמנית של זכויות הפרט במדינת ישראל'.¹⁰⁸

ההאשמות כלפי קוק השתנו. כזכור, בישיבות הממשלה ב־20 וב־22 ביוני מסר בן־גוריון שקוק נאסר בגלל השתמטות משירות צבאי. עם זאת, ב־5 ביולי פרסמו העיתונים ידיעה שלפיה ב־2 ביולי, שבועיים לאחר המעצרים, הוצאה 'פקודת מעצר' נגד קוק, וארבעת הקצינים בשל 'האשמות של התנגדות מזוינת לצבא ההגנה והסתה לעריקות'.¹⁰⁹ ב־7 ביולי הגישו הרצל קוק, אחיו של הלל, וציפורה מרידור, רעייתו של יעקב מרידור, עתירות למתן צו הביאס קורפוס, המחייב את רשויות המדינה והצבא למסור מידע על מקום הימצאם של העצורים ולפרט את הסיבות למעצרו. הדיונים התקיימו ב־8 וב־9 ביולי בבית המשפט המחוזי בתל אביב ביושבו כבית הדין הגבוה לצדק.¹¹⁰ ב־8 ביולי הוציאו השופטים צו על תנאי נגד שר הביטחון והמשיבים האחרים אשר דרש מהם לנמק מדוע אי אפשר להביא את השניים להעיד ומדוע אין לשחררם מיד. ב־9 ביולי חתם הרמטכ"ל בפועל צבי איילון על צו מעצר נגד קוק מתוקף תקנות ההגנה (שעת חירום). ב־16 ביולי שלח איילון הצהרה בשבועה לבית המשפט שלפיה קוק 'משמש הפרעה לביטחון הציבור', ולפיכך החלטה להחזיקו היא בסמכותם של הפרקליט הצבאי הראשי אברהם גורלי והרמטכ"ל בפועל:

אני משוכנע כי ביום י"ד סיוון תש"ח (21 ביוני 1948) ובסמוך לאותו יום השתתף העציר במערכת הפעולות שבוצעו על־יד כפר־ויתקין אשר היוו פגיעה בריבונותה של מדינת ישראל, התנגדות מזוינת לממשלת ישראל הזמנית ולכוחות צבא ההגנה

107 אצ"ל ארגון צבאי לאומי, יוני 1948, א"מ, ג-5671/28, עמ' 13-14. בתיק מתוארות העברות שבגינן הורשעו לוחמי האצ"ל שנעצרו בעקבות פרשת אלטלנה, פרט לאלו של העצורים שהוחזקו בבית שאן, שכאמור, לשופט־החוקר לא הייתה כל גישה אליהם.

108 פרוטוקולי ישיבות מועצת המדינה הזמנית, 15.7.1948, שם, כ-1/2, עמ' 301.

109 תיק פרשת העצורים בבית שאן: קטעי עיתונות ורשימות מבית המשפט, מזב"י, ח-7_47_13/3, עמ' 35-33.

110 שניצור ושחר, 'בג"צ בתל־אביב', עמ' 137-169.

לישראל, ופגיעה במשמעת ובכושר הפעולה של צבא ההגנה לישראל. לאור עברו של העציר [...] הנני משוכנע כי לולא הושם העציר במעצר כפי שהושם לפי הצו האמור, היה משמש הפרעה לשלום הציבור במדינת ישראל ולהגנתה של מדינת ישראל במלחמה הנוכחית.¹¹¹

בתגובה כתב קוק מכתב ארוך לבית המשפט וטען כי מעצרו פוליטי ולא חוקי וכי עוד לא נחקר ולו פעם אחת. קוק כתב שבמשך תשעה ימים הוחזק ללא האשמה, ואחרי כן הוחזק עוד עשרה ימים 'באשמת עזיבת הארץ בלי רשות' וכן באשמת החזקת נשק שלא כחוק:

לא אחזתי בנשק, לא השתמשתי בנשק, ולא הייתה לי כל סמכות לתת הוראות או לפקד אפילו על אדם אחר [...] הממשלה הזמנית חוששת מתוצאות המשפט, ובמקום זה מחזיקה במעצר אי אלו אנשים, מאשימה אותם מבלי כל אפשרות של התגוננות [...] אין להרשות כי סמכותו של צבא העם ינוהל כדי להתנקם במתנגדים של הסוכנות היהודית [...] כמו כן הנני מצהיר כי הנני דוחה כהנחה מחוסרת כל יסוד שמעצרי נחוץ לשם הבטחת הגנתה של המדינה. בזמן מלחמה זוהי כמעט האשמת בגידה, ואין תלות אותה באנשים ללא הוכחה או ניסיון של הוכחה.¹¹²

לאחר שדחה איילון פעמים מספר את הגעתו לבית המשפט, הוא הגיע לחקירה אישית ב־8 באוגוסט בבית המשפט בנוגע לסיבות המאסר. ב־17 באוגוסט פסק הרכב השופטים בדעת הרוב לאשר את המעצר ואת תוקפן של תקנות שעת החירום. השופט נתן ברדקי, נשיא בית המשפט, כתב בפסק הדין שהעצירים אשמים בפגיעה בריבונות המדינה וב'בגידה במולדת' וקיבל את עדותו של אילון: 'קוק לא נעצר אך ורק בגלל עברו, אלא בגלל השתתפותו הפעילה בפעולה מזוינת נגד הצבא בכפר ויתקין [...] העד משוכנע כי קוק היה שותף בפועל בפעולות הנ"ל על-ידי ארגון, הסתה וביצוע'.¹¹³ השופט שלום קסאן, בדעת מיעוט, סבר שהמעצרים אינם חוקיים ושיש לפסול את השימוש בתקנות שעת החירום. קוק וארבעת העצורים האחרים שוחררו ללא משפט וללא כתב אישום ב־27 באוגוסט לאחר שהטילו אנשי ממשל בארצות הברית את מלוא כובד משקלם למען שחרורו.¹¹⁴ קוק לא היה הקצין הבכיר ביותר שנעצר, אך הוא היה הידוע והמפורסם מן העצורים, ומעצרו זכה לסיקור בין-לאומי.¹¹⁵

החזקת קוק ללא צו מעצר חוקי ומעצרו לפני כל קציני אצ"ל האחרים, שינוי הטענות נגדו, האשמתו בניסיון הפיכה רק חודש לאחר המעצר ושחרורו ללא משפט – כל אלו

111 מזב"י, ח-13/7_47_3, עמ' 2-3.

112 שם, עמ' 4-8.

113 בג"ץ 1/48, קוק ואח' נ' שר הביטחון ואח', המשפט, כרך שלישי, 1948, עמ' 307, מצוטט מתוך: מנחם הופנונג, 'ישראל – דרישות בטחון המדינה מול דרישות שלטון החוק', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1989, ללא מספר עמוד.

114 31 p. *Brother Against Brother*, Sprinzak; נקדימון, אלטלנה, עמ' 383.

115 ויץ, הצעד הראשון לבס השלטון, עמ' 24; נקדימון, שם.

מעלים את השאלה מדוע בחרה הממשלה הזמנית להחזיקו במעצר כה ממושך. פרשנות אפשרית היא שהמעצר נועד להרחיקו מעין הציבור בתקופה הקריטית לקראת הבחירות. לפי פרשנות זו, ההאשמות והפומביות שניתנה להן שימשו חלק ממסע התעמולה שניהלה מפא"י נגד אצ"ל ותנועת החירות, וקוק נעצר כדי למנוע ממנו להפריך את הנרטיב של הממשלה או לארגן תעמולת נגד. ייתכן אפוא כי זו הסיבה לכך שעם הגעתה של אלטלנה לחוף כפר ויתקין הכריזו בן-גוריון שיש לעצור דווקא אותו לפני כל קצין אחר.

כך הבין קוק עצמו את הסיבות למעצרו. עוד בתקופת המעצר הוא כתב בתסכול ובחוסר אונים כי אין ביכולתו לעצור את מסע התעמולה הארסי נגד אצ"ל וכי התנהלותו של בגין מחמירה את המצב. כוונתו ככל הנראה לנאום שנשא בגין שעות אחדות לאחר הפגזת האונייה, ובו הוא פרץ בבכי בשידור חי. על הנאום נמתחה ביקורת נוקבת מכל קצוות הימין, ובכלל זה מכץ, מקורבו של בגין.¹¹⁶ קוק תיאר את שומריו כ'אנשים טובים', אבל שטופי מוח ושנאה 'המסרבים להקשיב לקול ההיגיון'; בעיניהם 'אנחנו פשיסטים, רצינו להפיל את הממשלה בכוח, והיינו זקוקים לנשק כדי לתקוף בכוח את מפא"י'. אבל זו בעיקר אשמתו של הארגון, שלא מסוגל לייצר תעמולת נגד שתגיע לעיתונות.¹¹⁷

בתנועת החירות העריכו שקוק נעצר בשל הרצון של מפא"י והנהגת הסוכנות היהודית לנקום בו, אבל בעיקר משום שכבש את דעת הקהל בארצות הברית, ולפיכך מנסים להרחיקו מעבודת תעמולה למען אצ"ל.¹¹⁸ קוק היה ראש החץ שהוביל את מערך יחסי הציבור של אצ"ל בארצות הברית והיה מקושר לעיתונות האמריקנית והבין לאומית יותר מכל דמות ציבורית אחרת בישראל.¹¹⁹ הוא עמד בראש מסע ההסברה המוצלח ביותר של אצ"ל במלחמת העולם השנייה ואחריה ובנה שדולה ומערך תקשורת חסרי תקדים בהיקפם כדי להניע את הממשל להציל יהודים ולקדם את הקמתה של מדינה עברית. אמנם החוקרים חלוקים בשאלה עד כמה הצליח קוק להציל יהודים,¹²⁰ אולם הם תמימי דעים בנוגע לכישרונו בהשפעה על דעת הקהל. פעילותו התנהלה בשני מישורים משלימים: קשרים פוליטיים עם סנטורים, חברי קונגרס ואנשי תקשורת בכירים, ומסע ציבורי רחב ובכללו מודעות בעיתונים, עצרות המונים והפקות תרבות בהשתתפות בכירי הוליווד. הוא גייס את הסופר והתסריטאי בן הכט לכתיבת המחזות 'לעולם לא נמות' (*We Will Not Die*) ו'דגל נולד' (*A Flag is Born*), והם הוצגו לפני המונים. קוק אף הניע פעולות ציבוריות רבות-רושם, מצעדות לבית הלבן עד איסוף כ-1,000,000 חתימות על עצומה למען הצלת

116 גראוויס-קובלסקי, 'כאשר בגין שתק', עמ' 287-288; ראו גם: נקדימון, שם, עמ' 318-319.

117 יומני הלל קוק, 26.6.1948, עמ' 55.

118 ראו כרוז לשחרורו של הלל קוק מטעם תנועת החירות, מזכ"ל, ה-1_8_1, עמ' 33-36. חוזה אינפורמטיבי לפרסום מ-17.8.1948: 'הלל קוק' "כובש דעת הקהל האמריקאית למען רעיון שחרור ישראל בארצו", עמ' 36.

119 Sprinzak, *Brother Against Brother*, p. 31; נקדימון, **אלטלנה**, עמ' 383-395.

120 על עמדתו של יהודה באואר למשל ראו: Isi Leibler, 'Yehuda Bauer about Hillel Kook in: *Jerusalem Post*', July 8, 2008, <https://tinyurl.com/2xmzm9cx>

יהודי אירופה. בהשפעת השדולה שהפעיל הוקם ב־1944 הוועד לענייני פליטים (War Refugee Board), גוף ממשלתי אמריקני שהציל, לפי הערכות, כ־200,000 יהודים.¹²¹ פעולותיו של קוק, ובייחוד מסע הפרסום להצלת יהודי אירופה, הטרידו את מנוחתם של בן־גוריון ושל הנהגת התנועה הציונית, שאיבדו את המונופול על ייצוג העם היהודי בפני הציבור האמריקני. עוד ב־1940 זעם בן־גוריון על ההצלחה האדירה של אצ"ל באמריקה, כינה את הוועדים אשר הקים קוק 'כנופיה' וסיכל ניסיונות של גורמים שביקשו לשתף פעולה עמו.¹²² בשנות המלחמה ראתה הסוכנות היהודית בקוק ובוועדים בראשותו יריבים שמאיימים על מעמדה הבין־לאומי. מכתבים פנימיים של הסוכנות ומעקבים של שירות הידיעות (הש"י) מלמדים על מאמץ שיטתי להרחיקו ממוקדי ההשפעה בארצות הברית, ובכללו פנייה לשלטונות האמריקניים לגרש אותו ולחקור אותו בעילת העלמת מס, שכנוע התקשורת היהודית להחרים אותו והצגתו כגורם שמזוהה עם טרור.¹²³ שמו של קוק הוכתם בעקבות הפרשה. ב־29 ביוני 1948 הפיץ העיתון על המשמר את טענתו של בן־גוריון אשר לפיה קוק 'חייב גיוס' ופרסם ידיעה שלפיה 'ברגסון נעצר על יציאה מן הארץ בלי רשות מרכז הגיוס'.¹²⁴ חודשים אחדים לאחר שחרורו של קוק הוא תבע את העיתון על הוצאת דיבה. הדיון בתביעה החל ב־29 במאי 1949, אז כבר נבחר קוק לאספה המכוננת, וסוקר בהרחבה בעיתונות הישראלית.¹²⁵ אולם אף על פי שזכה קוק בתביעת הדיבה, כבר ניזוק שמו הטוב.

הפרשנות המוצעות פה היא שמפא"י ובן־גוריון חששו שמא ינצל קוק את כישוריו ואת קשריו בתקופה שלפני הבחירות כדי להכשיל את התעמולה נגד תנועת החירות. לו הגיע קוק לתל אביב לפני פרוץ הקרבות בכפר ויתקין ייתכן שהיה מציע לציבור נרטיב מתחרה לזה של הממשלה הזמנית. באמצעות האשמתו בהשתמטות, בהסתה ובהתנגדות מזוינת ועל ידי הרחקתו מעין הציבור, הצליחו להכתים את שמו, לגרור אותו למאבקים משפטיים מתישים, ובו בזמן לקדם את מיתוס ההפיכה. פרשת אלטלנה שימשה גם לנקמה אישית בפייטר ברגסון, שהביך את הסוכנות היהודית במשך שנים ממקום מושבו בארצות הברית.

Davis S. Wyman and Rafael Medoff, *A Race Against Death: Peter Bergson, America, 121 and the Holocaust*, The New Press, New York 2002; David Wyman, *The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust 1941-1945*, Pantheon Books, New York 1984; Louis Rapoport, *Shake Heaven and Earth: Peter Bergson and the Struggle to Rescue the Jews of Europe*, Gefen, New York 1999

122 שגב, *מדינה בכל מחיר*, עמ' 304; תידור: באומל, *בין אידיאולוגיה לתעמולה*, עמ' 101.

123 Steven Wagenr, 'Whispers from Below: Zionist Secret Diplomacy, Terrorism and British Security Inside and Out of Palestine, 1944-1947', *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 42, 3 (2014), pp. 177-182

124 'ברגסון נעצר על יציאה מן הארץ בלי רשות מרכז הגיוס', *על המשמר*, 30.6.1948.

125 ראו לדוגמה: 'קוק תובע פיצויים מ"על המשמר"', *המשקיף*, 8.8.1948; Sprinzak, *Brother Against Brother*, p. 31; נקדימון, *אלטלנה*, עמ' 383-395.

מיתוס אלטלנה: בגין מול קוק

בחלק הקודם בחנתי את פרשת אלטלנה מנקודת מבטה של הממשלה הזמנית ומניעיה הפוליטיים; בחלק זה אעסוק בעימותים ובמאבקי הכוח בתוך מחנה הימין. במרכז עומדים מנחם בגין והלל קוק, שיחסייהם שימשו כר פורה לפרשנויות סותרות במחקר. חוקרים בולטים טענו כי יש לראות בפרשת אלטלנה לא רק מאבק בין הממשלה למחתרת אלא גם התנגשות בתוך אצ"ל בשאלת המנהיגות. 'בגין לא היה מחולל הפרשה הזאת, אלא קורבנה. לא הוא היה זה שזים את הפלגתה של האונייה; יותר מזה, מטרתה הייתה לערער את מנהיגותו כמייסד תנועת החרות', טוען ויץ.¹²⁶ לדעתו, יש להבין את פרשת אלטלנה בהקשר של הסכסוך שהתפתח בין בגין ובין הוועד העברי לשחרור האומה בשאלה אם יסורו סניפי אצ"ל בגולה למרותה של המפקדה בארץ.¹²⁷ לדבריו, קוק הוא שהוביל את המבצע והוא שהיה אחראי לרכישת האונייה ולשליחתה ארצה, שלא לפי דעתו של בגין. בגין הבין 'שהפלגת הספינה נועדה במפורש לערער על מנהיגותו ואת דרכו ואף להרוס אותן';¹²⁸ הפרשה כולה הייתה מרד נגד בגין, ולא מרד נגד הממשלה.¹²⁹ גראוויס-קובלסקי רואה בבגין 'גיבור טראגי', מנהיג שבתנועת החירות המתגבשת לא כולם קיבלו את הנהגתו ואת העיקרון הדמוקרטי שקידם,¹³⁰ וכוונתה ל'פלגים קיצוניים' בתוך מחתרת אצ"ל והימין הרוויזיוניסטי. במקום אחר היא כתבה: 'משלוח האונייה לארץ ללא ידיעתו של מפקד הארגון [היה] קריאת תגר המערערת על מנהיגות המפקד העליון של [...] מצד הקבוצה הרדיקלית'.¹³¹ כך התקבע במחקר ההיסטורי על תנועת החירות בכלל ועל פרשת אלטלנה בפרט כי הלל קוק ושמואל מרלין, כמנהיגים של משלחת אצ"ל והוועד העברי לשחרור האומה בארצות הברית, שייכים לפלג קיצוני ששלח את אלטלנה שלא לפי דעתו של בגין. שילון קרא לקוק 'אקטיביסט קיצוני', ולוועדים בראשותו 'חבורת רוויזיוניסטים רדיקליים'.¹³² לדברי שגב: 'בגין נגרר בפרשת אלטלנה אחרי חוגים קיצוניים ממנו בתנועתו שישבה באירופה. הם ניסו לכפות את בוא האונייה לא רק על ממשלת בן-גוריון, כי אם גם על בגין'.¹³³

אלא שרכישת האונייה, ציודה בנשק ושליחתה ארצה נועדו לאפשר לאצ"ל להיערך למלחמה לפי הוראה של מפקדת אצ"ל בארץ ובידיעתה המלאה. המבצע נועד 'להביא לכוח העברי בארץ ישראל תגבורת של לוחמים מחוץ לארץ יחד עם משלוח נשק, תחמושת

126 ויץ, 'העובדות על ספת ההיסטוריון', עמ' 241-246.

127 תידור-באומל, *בין אידיאולוגיה לתעמולה*, עמ' 190.

128 ויץ, *הצעד הראשון לכס השלטון*, עמ' 21, 23-24.

129 הנ"ל, 'העובדות על ספת ההיסטוריון', עמ' 245.

130 גראוויס-קובלסקי, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החרות', עמ' 17.

131 הנ"ל, 'הצודקים והנרדפים', עמ' 89; הנ"ל, 'פרשת אלטלנה - מבט אחר', עמ' 193-207.

132 אבי שילון, *בגין*, עם עובד, תל אביב 2010, עמ' 27, 119.

133 שגב, *מדינה בכל מחיר*, עמ' 413.

ואספקה.¹³⁴ התכתבויות בין המפקדה בארץ ובין הסניפים בגולה בין יוני לדצמבר 1947 מלמדות שאצ"ל נערך לנסיגתם של הבריטים ברכישה מסיבית של נשק ובהעברתו ארצה. במכתב ששלח חיים לנדאו לאליהו לנקין ביוני 1947 פורטו הוראות מהמפקדה בארץ, שהנחו אותו להתמקד בהבאת אוניות עולים שיעבירו 'ברזל' ארצה.¹³⁵ בנובמבר 1947, בעקבות הכרזת האו"ם, הורתה מפקדת אצ"ל לסניפים בגולה להיערך למלחמת הקיום שבפתח באמצעות ארגון אוניות נשק.¹³⁶ בינואר 1948 קיבל לנקין מכתב דרמטי מבגין, ובו בקשה לזרוז את הבאת אוניית הנשק.¹³⁷ ב-1 בפברואר 1948, שאז כבר עגנה אלטלנה בצרפת, פנה בגין במכתב לשליחים בגולה וקרא ל'אגירת ברזל' ולשיגורו המידי לארץ.¹³⁸ אלו מערערים על קביעתו של ויץ שגם רכישת האונייה הייתה קריאת תיגר על בגין.¹³⁹ באותה שנה דרמטית שבין יוני 1947 ליוני 1948 פעלו נציגי הוועד העברי לממש את פקודתו של בגין, אולם חיכוכים רבים פרצו בין נציגי אצ"ל באמריקה ובין בגין, שנגעו לסוגיות אידאולוגיות, סמכויות וחופש הפעולה של הוועד ושליטה בכספים. כמו שתיאר כץ, המתח בין הוועד למפקדה גבר בשאלת השליטה בכספים אשר נאספו בארצות הברית ובאירופה. הוועד ביקש לשמור בידיו את השליטה בקרנות שנועדו לרכוש נשק ולממן את הוצאות מפעל ההעפלה, ואילו בגין ומפקדת אצ"ל בארץ דרשו לנהל ישירות את הכספים. לקראת הפלגת אלטלנה החריף העימות. כץ האשים: 'השתיקה מארצות הברית דכדכה את רוחנו [...] אנשי המדיניות הקוסמופוליטיים לא חשו את דחיפות המערכה' וסיפר כי נאלץ לשנות את סמאות הבנקים בפריז כדי לאפשר לאנשי המפקדה בארץ גישה אליהם.¹⁴⁰ למאבק על השליטה במשאבים, שמתועד במסמכים רבים, הצטרפו קביעות לא מבוססות אחרות בנוגע לקוק. דוד שוורץ למשל טען שקוק התנגד לשילוב אצ"ל בצה"ל. לדבריו, קוק הטיח בבגין שהוא סלל את הדרך לשלטונו של בן-גוריון בכך שהסכים לפרק את האצ"ל, אולם המקור היחיד שהביא כאסמכתא לכך הוא ספרו של בגין המרד.¹⁴¹ אם כן, ראוי לדון בטענה של חוקרים שיש לראות בפרשת אלטלנה ניסיון של קוק לפגוע בבגין. ראשית, קוק לא היה כלל בעל תפקיד רשמי בימים שהפליגה האונייה ארצה. חודשים קודם לכן הודח קוק מתפקידו כראש הוועד, בעיקר בשל נכונותו לתמוך בתכנית

134 כץ, יום האש, עמ' 357.

135 יצחק אלפסי (עורך), הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל: אוסף מקורות ומסמכים, כרך ד: תקופת המרד (ב) שבט תש"ז-טבת תש"ח ינואר 1947-דצמבר 1947, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 1996, עמ' 387.

136 תבין, החזית השנייה, עמ' 193-219.

137 לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, עמ' 256.

138 נקדימון, אלטלנה, עמ' 53; וראו גם: ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך ו, עמ' 251.

139 ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון, עמ' 21.

140 כץ, יום האש, עמ' 358, 398-401.

141 שוורץ, 'ממפלגת אופוזיציה למפלגת שלטון', עמ' 189-200. אלא שהעמודים בספר ששוורץ מפנה אליהם עוסקים בוויכוח בין קוק לבגין בעניין דרישתו של קוק להכריז על ממשלה. שוורץ מפנה גם לדבריו של קוק בריאיון לירם קניוק, וגם שם קוק אינו מביע התנגדות לשילוב; ראו: שם, עמ' 34, 37, 46.

החלוקה בעקבות הכרזת האו"ם בכ"ט בנובמבר. 'קוק הרחיק לכת עד כדי כך שהמליץ שאם תאושר החלוקה, עלינו לקבלה, לוותר על פעילותנו העצמאית ולהתמזג עם מוסדות הממסד', העיד בן-עמי, חבר הוועד העברי לשחרור האומה.¹⁴² קוק נותר לאחר הדחתו ללא תפקיד רשמי בארגון והמשיך את פעילותו בסניף אצ"ל בצרפת.¹⁴³

בדצמבר 1947 הצהיר קוק בעיתונות האמריקנית כי טובת הלאום מצווה את הצלחת תכנית החלוקה וכי הוועד יעשה כל שביכולתו כדי להביא להגשמתה בהקדם. קוק עשה זאת שלא לפי עמדת רוב חברי הוועד העברי ושלא לפי עמדת המפקדה בארץ ובאירופה. בגין ראה בזאת 'סטייה חריפה מן היסודות הרעיוניים של המשפחה הרוויזיוניסטית' ודרש ששמואל מרלין, מחליפו של קוק, 'יחזור בו מעמדתו של הלל'.¹⁴⁴ מרלין עצמו התנגד למעשיו ולעמדתו של קוק והאשים אותו ביצירת סקנדל ללא תמיכה מאיש.¹⁴⁵ בתגובה הצדיק קוק את עמדתו במכתב ללנקין: 'תוכל למצוא חומר נוסף להאשימי בכך גוריוניזם [...] כל הדיבורים שלך, של טודרוס'¹⁴⁶ והאחרים נגד החלוקה הם דברים טפלים, בזמן שהמעמד עשה או מוכן לעשות הסכם עם ההגנה (הסוכנות היהודית) הבנוי על קבלת הפיקוד העליון שלהם'.¹⁴⁷

כאמור, לקוק לא היו לא תפקיד רשמי ולא סמכות להחליט על הפלגת האונייה. יתרה מזו, עדותו של כץ, מקורבו של בגין, מבהירה מדוע אי אפשר לטעון כי קוק הוא ששלח את אלטלנה. ב-8 ביוני 1948 קיבל כץ מכתב מבגין, ובו נשאל על ההכנות לקראת ההפלגה. כץ ראה במכתב אישור להמשיך במבצע. משהושלמה העמסת הנשק שהתקבל מממשלת צרפת הפליגה האונייה ביום שישי, 11 ביוני. באותו ערב, לאחר שיצאה האונייה לדרך, התקבל בפריז מכתב נוסף מבגין, ובו הנחיה לעכב את ההפלגה מחשש להפרת ההפוגה. לדעת כץ הייתה אי-הבנה בין אנשי המטה בגולה ובין בגין שרצה לתאם מראש את ההפלגה עם נציגי הממשלה. עדותו של כץ מבהירה כי שליחת האונייה נבעה מתפיסת מציאות שונה בין המפקדה בארץ לזו שבגולה, ולא כמעשה חתרני.¹⁴⁸

כך על אף החיכוכים המתועדים בין קוק לבגין, אין עדות לניסיון לערער על מנהיגותו בפרשת אלטלנה. העימות ביניהם נגע לוויכוחים על עמדתה האידאולוגית של המחתרת ועל מעמדו האוטונומי של הוועד העברי. במאי 1946 כמעט נחתם הסכם שהיה אמור להבטיח את עצמאות הוועד, שימוש במונח 'האומה העברית' במקום יהודית והכרזה על

142 בן-עמי, שנות זעם ימי תהילה, עמ' 350-351.

143 תידור: באומל, בין אידיאולוגיה לתעמולה, עמ' 178-179.

144 יצחק אלפסי (עורך), הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל: אוסף מקורות ומסמכים, כרך ה: תקופת המרד ומלחמת השחרור טבת תש"ח-אלול תש"ח ינואר 1948-ספטמבר 1948, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 1999, עמ' 647.

145 שם, עמ' 639-651.

146 שם המחתרת של שמואל מרלין, אשר מונה לראש הוועד במקום קוק.

147 מכתב מקוק ללנקין, 5.1.1948. בתוך: אלפסי (עורך), הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, ה, עמ' 639-640.

148 כץ, יום האש, עמ' 397-398.

ממשלה בארץ ישראל.¹⁴⁹ בגין דחה את ההסכם, ונוצרה מתיחות אידאולוגית ממושכת.¹⁵⁰ אך אף על פי שהוויכוחים היו חריפים, לא היה בהם ניסיון לפגוע בסמכותו של ראש המפקדה. במכתב מאפריל 1948, לאחר הדחתו של קוק, הוא כתב: 'הנני קצין הארגון העומד ללא תנאי מוכן להוציא לפועל כל פקודה שתינתן לי ממפקד הארגון, ובסיומו ביקש: 'אינני חושב כי הוועד צריך לפעול שם מבלי לקבל את השקפותיך [...] הנני מבקש לכן לשלוח לי לכאן הוראות על מה שאתה חושב צריך להיעשות'.¹⁵¹ לפחות ממכתב זה הבהיר קוק כי על אף חילוקי הדעות הוא ראה בעצמו כפוף לבגין.

הראיות המוצגות כאן מערערות על הקביעה שקוק שלח את אלטלנה כדי למרוד בבגין. עם זאת, גורמים אחרים בימין הרוויזיוניסטי ובתוך אצ"ל קראו תיגר על מנהיגותו של בגין לפני פרשת אלטלנה ואחריה. עוד מראשית דרכו של בגין כמפקד אצ"ל ב-1943 הוא עורר התנגדות מצד מפקדים ותיקים אשר לא קיבלו את סמכותו, בטענה שלא צמח במחתרת ולא היה בעל ניסיון צבאי.¹⁵² ישראל אלדד (שייב) נמנה עם המבקרים החריפים ביותר של בגין, והוא ראה בו מנהיג חסר החלטיות, שנמנע מהכרעות והעדיף פאתוס מעשייה. בתקופת המרי העברי ביקר אלדד את נטייתו של בגין לפעולות ראוה חסרות תכלית, ובפרשת אלטלנה הוא ראה בו אדם שבחר בווייתור ובכניעה כדי לזכות בהכשר מהממסד החדש. לדידו, בגין העדיף לבכות ולא להילחם, וחיסל את רוח המרד שעליה נבנתה התנועה.¹⁵³ נוסף על כך, בשנת 1948 הייתה ירושלים למוקד של הקצנה בתוך מחנה הימין: יחידות אצ"ל ולח"י בעיר פעלו כמעט ככוחות עצמאיים, והיו בהן קצינים שסירבו להיענות להנחיות הפיקוד הארצי ולפרק את המחתרת. בפלג הירושלמי היו לוחמים וקצינים צעירים שראו בעצמם את מגיני העיר והמאבק הלאומי והתנגדו למדיניות של בגין. בו בזמן פעלו בעיר גם קבוצות ימין דתיות קיצוניות אחרות שחזקו את האתוס של מרד מתמשך והקצינו את המתח בין ירושלים למרכז הארגון בתל אביב.¹⁵⁴

בתוך מציאות זו ביקש בגין לעשות מפרשת אלטלנה כלי פוליטי לביסוס מעמדו ולהכשרת הקרקע להקמת תנועת החירות.¹⁵⁵ כמו בן-גוריון, גם בגין הבין שאופן פירוש הגעת האונייה יקבע את מקומו במאבק על הנהגת המדינה, אך התקשה בעשור שאחרי כן להשתלט על הנרטיב. הפרשה הייתה אחד האירועים המביכים והשנויים ביותר במחלוקת

149 יצחק אלפסי (עורך), **הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל: אוסף מקורות ומסמכים**, כרך ג: תקופת המרד (א) שבט תש"ד-טבת תש"ז ינואר 1944-דצמבר 1946, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 1994, עמ' 458-459.

150 שם, עמ' 501-504; שם, ד, עמ' 383-384. ראו גם: ויץ, **הצעד הראשון לכס השלטון**, עמ' 10-14.

151 מכתב מקוק ל'בן-דוד', 7.4.1948, קובץ המכתבים, העיזבון הפרטי של הלל קוק, עמ' 36.

152 שלומי רוניק, 'האצ"ל ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1998, פרק 7.

153 עודד פלד, 'בין האישי לפוליטי: יחסו של ד"ר ישראל אלדד למנהיגותם של מנחם בגין ודוד בן-גוריון', **ישראל**, 31-32 (קיץ תשפ"ד), עמ' 435, 444, 457.

154 Gruweis-Kovalsky, 'Between Ideology and Reality', pp. 99-125

155 רוניק, 'האצ"ל ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת', אפילוג ללא מספרי עמודים.

בחייו הציבוריים, לאחר שבמשך שנים הצליח לצבור אהדה במרד נגד הבריטים. היא פגעה אנושות בסיכוייה של התנועה המתגבשת לשמש חלופה ראלית לשלטון והעמידה אתגר גדול להנהגתו.¹⁵⁶ רבים מאנשי אצ"ל והימין ביקרו בפומבי את התנהלותו של בגין במשא ומתן עם הממשלה הזמנית, את תפקודו הלקוי מרגע האולטימטום ובפרוץ הקרבות בכפר ויתקין ואת 'נאום הדמעות', שגם התומכים בבגין מתחו עליו ביקורת נוקבת.¹⁵⁷ הפרשה פגעה במעמדו של בגין, וכדי לשקם אותו היה עליו לכונן נרטיב חלופי שבו הוצג כמי שהציל את האומה ממלחמת אחים, ואילו מבקריו הוצגו בו כחברי פלג קיצוני ומסוכן.

במשך קרוב לעשור כמעט נמנע בגין מלהזכיר בפומבי את הפרשה ואת אנשי אצ"ל שנפלו בה, ואלו הונצחו בעיקר בידי ארגון עולי אלטלנה, שפעל בתוך תנועת החירות. רק בינואר 1959, בשני נאומים במליאת הכנסת, התייחס בגין לראשונה לפרשה: הוא התכתש עם בן-גוריון בנוגע לטענה שהבאת האונייה הייתה בגדר ניסיון הפיכה והתנצל על שתירתו הפומבית במשך עשור.¹⁵⁸ אז גם התגבש מיתוס הצודקים והנרדפים¹⁵⁹ – המיתוס אשר מיצב את דמותו בתור מי שמנע מלחמת אחים במחיר כבד של איפוק. כך למשל הוא טען שנים לאחר האירועים: 'לו הממשלה הייתה אומרת במילה אחת שהיא מתנגדת להורדת הנשק, לא היה עולה אפילו על דעתנו לנסות להורידו'.¹⁶⁰ המיתוס חיזק את הבידול שהרגישו אנשי חירות ואת דימויה הדמוקרטי של התנועה, אשר נועד לשקם את מעמדה בציבור בעקבות הקשרים שרקמה בעבר עם תנועות פשיסטיות באירופה.¹⁶¹

מיתוס הצודקים והנרדפים מבוסס על ההנחה הדיכוטומית בדבר בני אור ובני חושך.¹⁶² כלפי חוץ הוא מתאר את הממשלה הזמנית כבוגדנית שטמנה מלכודת לאצ"ל; כלפי פנים הוא הציג אופוזיציה קיצונית שניסתה לחולל מרד מזוין. כך הפך בגין את מבקריו מבית לפלג מסוכן ויצר את הרושם שהתמודד באומץ עם כוחות בתוך אצ"ל שביקשו לבצע הפיכה וריסן אותם.¹⁶³ לכינון המיתוס היה אפוא גם הקשר פוליטי שנוגע לשיפור מעמדו של בגין ולביסוס מנהיגותו בתנועת החירות. עם השנים הלך המיתוס והתחזק. רק מ-1959 החל בגין להזכיר תכופות את הפרשה, בכנסת ובטקסי זיכרון שאליהם מיעט להגיע קודם לכן.¹⁶⁴

156 יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו, עם עובד, תל אביב 1989, עמ' 76.

157 גראויס-קובלסקי, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החירות', עמ' 11-13; הנ"ל, 'הצודקים והנרדפים', עמ' 86; הנ"ל, 'כאשר בגין שתק', עמ' 280-301.

158 הנ"ל, 'כאשר בגין שתק', עמ' 296-299.

159 הנ"ל, 'הצודקים והנרדפים'; אריה נאור, 'ניצחון המיעוט הנרדף', פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 4 (1998), עמ' 64-72.

160 נקדימון, אלטלנה, עמ' 172.

161 גראויס-קובלסקי, 'כאשר בגין שתק', עמ' 289; שפירא, לשלטון בחרתנו, עמ' 73-77.

162 גראויס-קובלסקי, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החירות', עמ' 16; נורית גרץ, שבויה בחלומה: מיתוסים בתרבות הישראלית, עם עובד, תל אביב 1995, עמ' 67-84.

163 גראויס-קובלסקי, 'הצודקים והנרדפים', עמ' 90.

164 הנ"ל, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החירות', עמ' 87.

קוק פרש מתנועת החירות ב־1952, ולא הוזמן עוד לטקסי הזיכרון לנופלי אלטלנה; וכמוהו אחרים שהיו על סיפון האונייה או על החוף בכפר ויתקין והיו עדים להתנהלותו של בגין. בגין לא יזם את מעצרו של קוק, אך הרחקתו בדיעבד מהזירה הציבורית וסימונו כקיצוני שירתו גם אותו: קוק היה המבקר החריף ביותר בתוך התנועה, ועדותו על האירועים בכפר ויתקין ערערה על המיתוס שביקש בגין לכונן.

מלבד מיתוס הצודקים והנרדפים

יומניו של הלל קוק מתקופת מאסרו בחודשים יוני-אוגוסט 1948 מספקים נקודת מבט חדשה, אם כי סובייקטיבית. היומנים נכתבו בעיצומו של המאסר ובלהט הרגע, שאז היה קוק מבודד ולעתים נסער, ולכן יש לקרוא אותם בזהירות, אך הם מעלים ביקורת עקיבה ומפורטת כלפי מנהיגותו של מנחם בגין. במובנים רבים יש נקודות משיקות בין ביקורתו של קוק ובין הביקורת של אריה אלדד. שניהם ראו בבגין מנהיג הססן, רטוריקן שהתמקד בטקסים ובפאתוס, ולא איש מעשה. קוק כתב ביומניו כי בגין נפל למלכודת של גלילי ובן-גוריון משום שלא השלים את המשא ומתן עם הממשלה לפני הגעת האונייה, וטען שהזהיר את בגין בדבר הסכנה הטמונה בניהול מגעים עקיפים, ולא ישירות עם בן-גוריון.¹⁶⁵ היומנים גם חושפים ביקורת נוקבת על סירובו של בגין לקבל את האולטימטום ולמסור את מטען הנשק, ובפרט על החלטתו לפתוח באש: '[בגין] סייע לממשלה הזמנית שהביאה את האסון הזה על כולנו. מי שהורה לירות על הספינה הוא פושע חסר תבונה, וכך גם מי שהורה לספינה להשיב אש, ביודעו שהיא נושאת חומרי נפץ'.¹⁶⁶

קוק התלונן על חוסר אמינותו של בגין, שהתבטאה בהפרת הסכם השילוב עם צה"ל, אשר הייתה לדעת קוק 'טעות מנקודת מבט פטריוטית',¹⁶⁷ ועל התעקשותו על טקסים וגיזונים. לטעמו בגין, נושא הנאומים המלאים פאתוס ודברי סרק, הביא למותם של 'אנשים טובים', ובכללם חברים הקרוב של השניים אברהם סטבסקי, שנפצע קשה על סיפון האונייה בעת חילופי האש בתל אביב ונפטר מאוחר יותר בבית החולים:

מעולם לא העליתי בדעתי שיבוא עלינו אסון כזה, אבל בחודשים האחרונים חששתי פעמים רבות שמנהיגות כזו [של בגין] לא תוליך אותנו לשום מקום ותסתיים באסון [...] אילו הממשלה הזמנית הארורה לא הייתה הורגת את אברשה [סטבסקי] ומטביעה

165 לדברי נקדימון, קוק טען לימים שגלילי טמן מלכודת לבגין 'בסיועם של השניים: תמימותו של בגין שרחש אמון לגלילי, והצורה שבה העביר גלילי לבן-גוריון את המידע שהביאהו לקבלת ההחלטה על השמדת הנחתת'; ראו: נקדימון, אלטלנה, עמ' 141. לדברי גראויס-קובלסקי, נציגי הממשלה פעלו בעמימות וללא מנדט ברור, והדבר סייע לבן-גוריון להטיל גם על גלילי את האשמה בתוצאות הפרשה; ראו: גראויס-קובלסקי, 'כאשר בגין שתק', עמ' 284.

166 יומני הלל קוק, 23.6.1948, עמ' 10-11.

167 שם, ככל הנראה ב־13.7.1948-14.7.1948, עמ' 166.

את הספינה [...] אולי היה ערך לתקרית כולה. או אז האנשים, אנשינו, אולי היו מבינים את ההבדל בין השמעת דעה ובין אמירות סרק. אולי כך כמה מהקצינים הנפלאים היו מבינים שאין להם שום הנהגה ושהבריטים הובסו לא בהכרזות ביוקרטיות אלא בגבורתם ובדמם, ובעבודתנו הבלתי-נלאית.¹⁶⁸

לדברי קוק, בשנה שקדמה לפרשה בגין פעל בחוסר החלטיות והותיר את יחסה של המחתרת כלפי הממשלה הזמנית עמומה – להתנגד לה מכול וכול, אף שההתנגדות עלולה לסכן את המאמץ הלאומי, או לשתף אתה פעולה. חוסר ההחלטיות של בגין והיחס הדו-ערכי כלפי הממשלה הזמנית היו מהגורמים המרכזיים, לדברי קוק, לאסון אלטלנה. ברגע שישתחרר, הוסיף, הוא ינסה לשכנע את בגין לפעול בשיתוף פעולה מלא עם הממשלה ולקיים משא ומתן ישיר, ולא דרך נציגים:¹⁶⁹

אני חושב שמאז 15 במאי בגין טועה אפילו יותר משטעה בעבר. אמרתי לו פעמים רבות שהוא חייב לבחור דרך וללכת בה [...] או שיעבוד באמת בתוך הממשלה, או שיצהיר במפורש שהוא אינו יכול לתמוך בממשלת החלוקה ויסרב להכיר בה. אין טעם להצביע על החלופה משום שברור שהוא מתנגד לה. גם אני [סבור] כך, אם כי מסיבות שונות לחלוטין. הוא התעלם מעצתי.¹⁷⁰

אמרתי לו שוב ושוב שאני מתנגד למדיניות הסכיזופרנית הזאת [...] אמרתי שעלינו ליטול את היוזמה לעצב את ארגון הצבא והממשלה, וכי לאור מהלך המלחמה הדבר חייב להיעשות מבפנים, במאמץ-על של לכידות לאומית. אבל לא הקשיבו לי. למעשה, הסיבה שעזבתי את החוף הייתה שלא יכולתי עוד לשאת את הדרך שבה הדברים התנהלו, ואת ההתעלמות מהעמדה שלי ושל מרלין ומייק.¹⁷¹

קוק חשב שהתעקשותו של בגין שיחידות אצ"ל אשר נטמעו בצה"ל יישארו מזוהות עם אצ"ל גזרה עליהן אפליה לרעה והעמידה אותן בסכנה. 'האצ"ל טועה בעניין ירושלים', כתב קוק. 'יש סתירה פנימית בעמדתו. או שאתה מכיר במדינת ישראל כהישג חיובי, ולכן מקבל את מרות הממשלה במלואה, או שלא. בגין מנסה לעשות את שניהם, והדבר ייתן לאנשי המפלגה הפנאטית [מפא"י] את ההזדמנות שהם מייחלים לה – מלחמה של ממש באצ"ל.'¹⁷² כאמור, המשא ומתן בין גלילי לבגין עלה על שרטון ב-19 ביוני, אולם השניים המשיכו לשוחח בטלפון. לדברי בן-עמי, באותו יום האזינו קוק ומרידור לשיחת טלפון של בגין עם גלילי, ולאחר סיום השיחה 'קוק התפרץ. 'איך אנו יכולים להיות כל-כך לא אחראיים? ליצור תקדים בצבאנו הלאומי שנשק שנרכש יחולק לפי מכסות? אי אפשר להעלות זאת על

168 שם, 25.6.1948, עמ' 42.

169 שם, עמ' 46.

170 שם, 25.6.1948, עמ' 41; ראו גם: נקדימון, אלטלנה, עמ' 121.

171 יומני הלל קוק, ככל הנראה מ-26.6.1948, עמ' 18-19.

172 שם, 13.7.1948, עמ' 191.

הדעת!¹⁷³ לדברי בן-עמי, קוק הסכים לשקול את הדרישה להקצות את הנשק לכוחות אצ"ל בירושלים, אולם התנגד לדרישה לקחת נשק שיועד לצבא. עם זאת, בריאיון מאוחר עם קוק עולה תמונה שונה מעט – בריאיון שערך עמו אריק סילבר מחבר ביוגרפיה של בגין הוא סיפר על התעקשותו של בגין להעביר את הציוד ואת הנשק לפלוגות אצ"ל בירושלים בטקס חגיגי, שהיה לדעתו 'טיפוסי לבגין, טקס לפני מהות. בגלל הרצון לנאום, אבדה האונייה'.¹⁷⁴ את מרב האחריות לפרשה תלה קוק בממשלה, שבפעולותיה הוא ראה 'טירוף פלילי' (criminal madness). על אף הזעם שלו כלפי הממשלה, על אף שברון הלב בעקבות מותם של חברים קרובים, הוא סבר כי המטרה העליונה – לנצח במלחמה ולהקים מדינה שתהיה מקלט לעם היהודי ולניצולי השואה – חשובה מכל עוינות פוליטית, ולכן יש לשתף פעולה עם הממשלה הזמנית, הגם חששותיו שזו עומדת להשליט משטר טוטליטרי. דברים דומים אמר קוק לרונלד שילר, עיתונאי אשר הורשה לראיינו במקום מעצרו לאחר שהביעו אנשי השדולה האמריקנית לשחרורו חשש לחייו.¹⁷⁵ לדברי שילר, 'ברגסון הצהיר שהוא בז לממשלה, אך כל המפלגות והארגונים הצבאיים צריכים לתמוך בה בלב שלם עד הניצחון. אינו מסכים לטענת אצ"ל שאין לממשלה הזמנית תוקף חוקי'.¹⁷⁶ קוק כתב ביומנו דברים דומים: 'אני לא חושב שיש מקום עבורי ועבור דעותיי באף אחת מהמפלגות הקיימות. הדבר שמעסיק אותי בינתיים זה איך אפשר לעזור לממשלה הזמנית לנצח במלחמה. הם כמובן לא יאמינו לי ולא יבטחו בי ולא ירצו את עזרתי'.¹⁷⁷ קוק חשש שבגין ימשיך בסירובו לשתף פעולה עם הממשלה וימיט על אצ"ל אסון נוסף. כך הוא כתב לבטי אשתו:

את אולי מופתעת שדיברתי [...] על עזרה לממשלה הזמנית. אין סתירה. הם אמנם אנשי גטו קטנים שביצעו פשע נורא וחסר היגיון. אין ספק שיש להם נטיות טוטליטריות, אבל אין לנו ברירה, כדי שהמדינה תשרוד, והיא חייבת לשרוד, אנחנו חייבים לעזור להם. אין דרך אחרת [...] בדרך חדשה זו של שיתוף פעולה לאומי אין מקום להיסוסים [...] זו הטעות הקרדינלית שבגין עשה, ואני חושש שהוא יעשה שוב.¹⁷⁸

כיום, כתב קוק, קיים העיקרון המקודש של העצמאות, אשר לא היה קיים לפני כן, בעת שניגח את הסוכנות היהודית בארצות הברית כשהטיל ספק בסמכותה. לאחר הכרזת העצמאות, האחדות הלאומית מחייבת לתמוך בבן-גוריון. גירוש הבריטים יזקק לזכותה של תנועת העבודה, צפה קוק, ומקומו של אצ"ל וחשיבותו יידחקו לשוליים.¹⁷⁹

173 בן-עמי, שנות זעם ימי תהילה, עמ' 400.

174 Silver, *Begin: The Haunted Prophet*, pp. 102-103

175 שלמה נקדימון, 'גאלת את שמם הטוב של חמישה מבכירי האצ"ל', *האומה*, 210 (2018), עמ' 75.

176 מזב"י, כ-27/20/4, עמ' 14.

177 העיזבון הפרטי של הלל קוק, תיק אלטלנה, דפים נפרדים מוקלדים בעברית, עמ' 4.

178 יומני הלל קוק, ככל הנראה ב-27.6.1948-26.6.1948, עמ' 66.

179 שם, ככל הנראה ב-27.6.1948-28.6.1948, עמ' 73-74.

ביומניו מתח קוק ביקורת על בגין, הטיל עליו את האחריות לתוצאות האסון, והעריך שהנזקים שעלולים להיגרם לתנועה הפוליטית המתגבשת, תוצאת מנהיגותו והחלטותיו, יהיו ארוכי טווח. גרסתו לפרשה פורסמה בעיתונים בעת מעצרו, אך בהם, שלא כמו ביומניו, טען שבגין חף מפשע.¹⁸⁰ את הביקורת על בגין השמיע בתוך התנועה, ורק כעבור שלושים שנים החל לבטא אותה בפומבי. לדבריו, במשך שנים נמנע מלתקוף בפומבי את בגין משום שביקש להגן על אצ"ל ומשום שזעם על בן-גוריון, אשר לא כיבד את הקורבנות שנפלו בפרשה ואף הצדיק את מותם: 'לו בן-גוריון לא היה אומר את המילים שלו על התותח הקדוש [...] הייתי מתקיף את בגין ולא את בן-גוריון, הייתי מצדיק את הפעולה של בן-גוריון'.¹⁸¹ אולם כאשר החל קוק להציג את גרסתו בפומבי כבר דבק בו הדימוי השלילי כמתנגד קיצוני, ובגין ביסס את מיתוס הצודקים והנרדפים.

סיכום

שני הקטבים הפוליטיים במדינת ישראל ניצלו את פרשת אלטלנה לצרכים תעמולתיים ופוליטיים, והיא הייתה למיתוס מכונן כפול: מיתוס הממלכתיות, שלפיו הירי על האונייה נועד לעצור הפיכה צבאית ולשמור על ריבונות המדינה; ומיתוס בגין, כמי שמנע מלחמת אחים בהימנעותו מתגובה צבאית. עדותו של הלל קוק, שכמעט לא נדונה במחקר, יכולה לערער את המיתוסים הללו ולהציג תמונה מורכבת ומאוזנת יותר.

חקר נסיבות מעצרו של קוק והפרשנות שהצעתי לה במאמר חותרים תחת מיתוס הממלכתיות של הממשלה בראשות מפא"י. קוק נעצר והוחזק יותר מחודשיים, וההאשמות נגדו השתנו תדיר: תחילה נאשם בהשתמטות מגיוס, ורק חודש לאחר מעצרו הואשם בהתנגדות מזוינת לצבא ובבגידה במולדת. שחרורו ללא משפט, לאחר לחץ מצד אנשי תרבות ובכירים בממשל האמריקני, מחזק את הערכתי שהמעצר נועד להרחיקו מעין הציבור. אני מציעה שבן-גוריון דרש לעצור תחילה את קוק דווקא משום שהיה איש ההסברה המוכשר והמקושר ביותר לעיתונות האמריקנית והבין לאומית. הרחקתו של קוק מנעה ממנו להציג נרטיב מתחרה לזה של הממשלה בתקופה הקריטית לקראת הבחירות לאספה המכוננת.

הביקורת הנוקבת שמתח קוק על בגין ביומני הכלא שכתב מערערים את המיתוס של בגין. כאמור, קוק ייחס לבגין חוסר ההחלטיות ותלה בו את כישלון השלמתו של המשא ומתן, בסירובו לקבל את האולטימטום בחוף כפר ויתקין ובהתעקשותו על טקסים וגיונים. לשיטתו של קוק, שני הצדדים נושאים באחריות משותפת לתוצאות הפרשה: בן-גוריון בהחלטתו להפיגז את האונייה, ובגין בהתנהלותו בזמן האירועים ואף לפנייהם.

180 מזב"י, כ-27/20/4, עמ' 14.

181 הלל קוק, אב"ג, תיק 219, עמ' 12-13, 17-19.

על אודות המתברת

ד"ר רנן קולי-הלל (יזרסקי) היא חוקרת מדע המדינה שעוסקת ביחסי דת ומדינה ובמקומם של רגשות בפוליטיקה. היא עמיתת הוראה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ובאוניברסיטה הפתוחה. בשנים 2021-2025 ניהלה את תכנית הפכ"מ (פילוסופיה, כלכלה ומדע המדינה) באוניברסיטה הפתוחה. בשנים האחרונות היא עוסקת בתחקיר לסרט תעודה על הלל קוק. מפרסומיה העיקריים: 'Israeli Immigration Policy at Odds: Emerging Jewish Communities and the "Return" of the Converts from Latin-America', *Nationalism and Ethnic Politics*, 25, 3 (2019), pp. 292-310, <https://doi.org/10.1080/13537113.2019.1639428>; 'Jewish and Scientologist: Ideal Citizenship as a Legitimation Strategy in Israel', *Religion, State and Society* (2025) <https://doi.org/10.1080/09637494.2025.2511441> עם גיא בן-פורת.

<https://orcid.org/0009-0003-5763-8435>